

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Жансая

ЖАСӨСПІРІМ ШАҚТАҒЫ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ

ДИПЛОМДЫҚ ЖҰМЫС

Алматы - 2023 ж.

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Психология факультеті

ДИПЛОМДЫҚ ЖҰМЫС

Тақырыбы: «Жасөспірім шақтағы агрессивті мінез-құлықтың психологиялық ерекшеліктері және оны түзету жолдары»

Орындаған: _____ Жансая

Ғылыми жетекші: аға оқытушы, Ph.D _____ К .

Қорғауға жіберілді:

Хаттама № ____ « ____ » _____ 20 ____ ж.

Кафедра меңгерушісі: _____ .

Норма бақылаушы: _____ .

Алматы - 2023 ж.

МАЗМҰНЫ

	КІРІСПЕ.....	4
1.	ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИЯЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ.....	6
1.1	Психологиядағы агрессивті мінез-құлық түсінігі.....	6
1.2	Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті мінез-құлық көрінісінің ерекшеліктері.....	8
1.3	Жасөспірімдердегі агрессивтіліктің психологиялық ерекшеліктері.....	12
1.4	Жасөспірімдер арасындағы агрессиялық мінез-құлықты түзетуде негізгі әдістер мен жалпы әдістердің сипаттамасы.....	18
2.	ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУДІ ТӘЖІРИБЕЛІК-ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	27
2.1	Жасөспірімдердегі агрессиялық мінез-құлықты анықтау жолдары.....	27
2.2	Жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықты түзету әдістері.....	32
3	ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ.....	35
3.1	Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасы.....	35
3.2	Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу нәтижелерін талдау.....	40
3.3	Зерттеу нәтижелерін практикаға енгізудің технологиялық картасы және ата-аналар мен мұғалімдерге жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бойынша ұсыныстар.....	47
	ҚОРЫТЫНДЫ.....	54
	ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	55

КІРІСПЕ

Жасөспірім балалардың агрессивтілігінің артуы тек мұғалімдер мен психологтар үшін ғана емес, жалпы қоғам үшін де өткір мәселелердің бірі болып табылады. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың күшеюі толқыны және агрессивті мінез-құлық түрлеріне бейім балалар санының артуы осы қауіпті құбылыстарды тудыратын психологиялық жағдайларды зерттеу міндетін айқындайды. Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивтілікті зерттеу, әсіресе бұл сипаттама қалыптасу кезеңінде және қазіргі заманғы түзету шараларын әлі де қолдануға болатын кезде өте маңызды.

Әртүрлі сала ғалымдары агрессивті мінез-құлықтың мәнін және оның психологиялық механизмдерін анықтаудың әртүрлі тәсілдерін ұсынады. Бірақ отандық психологиядағы «жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы» тақырыбы ұзақ уақыт бойы жабылып, дұрыс дамымай қалды.

Көбінесе жасөспірім ортада бір-бірімен қарым-қатынаста, мектепте және көшеде ашулану, дөрекі сөйлеу, негізсіз қатыгездік байқалады. Жасөспірімдердің ересектерге қатысты демонстрациялық және қарсылық әрекеттері күшейді. Жасөспірімге оның жанұясы, мектебі және құрбылары, сондай-ақ жасөспірімдік дағдарыстың фонында агрессивті мінез-құлық көрінісін тудыратын әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарының қызметі әсер етеді. Төтенше нысандарда қатыгездік пен агрессивтілік пайда бола бастады. Жастар арасындағы қылмыс өршіп кетті.

Зерттеудің мақсаты: жасөспірімдердің агрессивтілігінің психологиялық ерекшеліктерін анықтау және оны түзету жолдарының әдістерін ұсыну.

Зерттеу нысаны: мектеп жасындағы жасөспірімдер.

Зерттеу пәні: жасөспірімдік шақтағы агрессивті мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері және оны түзету жолдары.

Зерттеу міндеттері:

1. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы түсінігін теориялық талдау.

2. Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті мінез-құлық көрінісінің ерекшеліктерін анықтау.

3. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзетудің белгілі әдістерін және олардың ерекшеліктерін анықтау.

4. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық түзету бағдарламасын әзірлеу және енгізу.

5. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзету бойынша ұсыныстар дайындау және зерттеу нәтижелерін тәжірибеге енгізудің технологиялық картасын жасау.

Зерттеу әдістері:

1. Тақырып бойынша педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау.
2. Басса-Дарки сауалнамасы.
3. М.З. Друкаревичтың «Жоқ жануар» проекциялық техникасы.

Гипотеза: агрессивті мінез-құлқ жынысына қарай ерекшеленеді және жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзету бағдарламасы жасалса, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық түзету сәттірек болады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы бұл жұмыста жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқ құбылысы, оның пайда болу көздері, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының гендерлік ерекшеліктері, «агрессия» және «ашу» ұғымдары туралы мәліметтерді жинақтап, жүйелеуімен анықталады. Жұмыста агрессивтілік» зерттеледі, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге сәйкес жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету моделі де әзірленген. Жасөспірімдердің агрессивтілігін зерттеудің психодиагностикалық әдістері ұсынылған.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының ерекшеліктеріне зерттеу жүргізіліп, мұғалімдер мен ата-аналарға агрессивті мінез-құлқтың алдын алуға және түзетуге бағытталған практикалық ұсыныстар әзірленді. Зерттеу нәтижесінде алынған нәтижелерді жасөспірімдердің осы мәселе бойынша мектеп психологтарының жұмысында қолдануға болады.

1 ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ АГРЕССИЯЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ

1.1 Психологиядағы агрессивті мінез-құлық түсінігі

Көптеген авторлар агрессия мен агрессивтіліктің интерпретациясын бөліседі. Агрессия мінез-құлық формасы, эмоционалдық реакция, белгілі бір функцияларды орындайтын арнайы ұйымдастырылған процесс, ал агрессивтілік, өз кезегінде, тұлғаның психикалық ерекшеліктерінің бір түрі, күрделі жүйелік құрамдас бөлігі, неғұрлым күшті жүйенің бөлігі болып табылады. адам психикасы. Агрессивтілік адамның өз жоспарларын жүзеге асыру үшін әртүрлі зорлық-зомбылық құралдарын қолдануға ұмтылу мен ұмтылуынан тұратын қасиеті ретінде түсініледі. Агрессия, өз кезегінде, біреуге зиян келтіру мақсатын көздеп, деструктивті әрекеттердегі агрессивтіліктің көрінісі. А. Басс агрессивтілікті бағыт жағынан тар, белгілі бір объектісі бар күй деп есептейді. Х. Дельгадо агрессивтілік – күшті эмоциялармен жүретін реакция, ол адамға зиян келтіру немесе зақымдау мақсатында күш көрсетумен сипатталатынын атап өтеді. Р. Немовтың пікірінше, агрессивтілік – адамның жеке адамға немесе қоғамға бағытталған, зиян келтіруге ұмтылуымен сипатталатын мінез-құлқы [1].

Жоғарыда келтірілген анықтамаларды талдау агрессия мен агрессивтіліктің барлық анықтамаларында тек жағымсыз алғышарттар, ниеттер, әрекеттер бар және бұл терминдердің әрқайсысында дұшпандық, шабуыл, деструктивті әрекеттер, сондай-ақ шабуыл, зорлық-зомбылық бар екенін көрсетеді, олардың мақсаты. қоғамға немесе жеке адамға зиян келтіру немесе зиян келтіру.

К. Дарвин «Адамдар мен жануарлардағы эмоциялардың көрінісі туралы» еңбегінде агрессиямен бірге жүретін және агрессивті мінез-құлық генезисінде белгілі бір рөл атқаратын эмоцияларға – ашу, менсінбеу, тітіркену және көреалмаушылыққа тұтас бір тарауды арнады. Агрессияны зерттеудегі биологиялық тәсілдердің ішінде адам мен жануарлардың мінез-құлқын салыстырмалы түрде зерттеумен айналысатын этологияның қосқан елеулі үлесі зор. Бұл ғылымның негізін салушылардың бірі К. Лоренц денеде агрессивті энергия үздіксіз жинақталады деп болжайды. Бұл энергияның агрессивті мінез-құлыққа айналуын немесе айналмауын анықтайтын екі фактор бар: белгілі бір сәтте денеде жиналған агрессивті энергия мөлшері; агрессивті реакция тудыруы мүмкін сыртқы әсердің күштері. К. Лоренц егер энергия деңгейі тым жоғары болып, сыртқы тітіркендіргіштің көмегімен босатылмаса, стихиялық агрессияға әкелетін толып кету пайда болатынын анықтайды. Дегенмен, автор агрессивті энергияны бақыланатын және әлеуметтік қолайлы жолмен босату мүмкіндігін көреді, мысалы, спорттық жарыстарда. Бұл жағдайда агрессивті энергияның

деңгейлерін сыни шекті деңгейден төмен ұстауға болады, одан тыс зорлық-зомбылық ошақтары және агрессияның басқа да өте жойқын нысандары мүмкін болады [2].

А. А. Реан, агрессивтілік - агрессияға дайын болудан көрінетін тұлғалық қасиет. Субъектінің агрессивті мінез-құлыққа дайындығы салыстырмалы тұлғалық қасиет – агрессивтілік ретінде қарастырылады [3].

Д. Доллард басқаратын Йель университетінің психологтар тобы фрустрация мен агрессия арасындағы байланыс туралы теория жасады. Оның теориясы бойынша: агрессия – бұл адам ағзасында автоматты түрде пайда болатын тартымдылық емес, фрустрацияға реакция: қажеттіліктерді қанағаттандыру, ләззат пен эмоционалдық тепе-теңдікке жету жолындағы кедергіні жеңу әрекеті [3].

Кейінірек бұл теорияны Миллердің талдауы арқылы өзгертті, автор «фрустрация реакциялардың әртүрлі түрлеріне ынталандыруды тудырады, олардың бірі агрессияның қандай да бір түрі үшін ынталандыру болып табылады» деп атап өтеді. Осы түзетілген теорияға сәйкес, агрессия жалғыз емес, фрустрацияның мүмкін болатын реакцияларының бірі ғана.

Фрустрация-агрессия гипотезасының әзірлеушілерінің бірі ретінде белгілі Доллар Альдің пікірінше, агрессия ішкі/сыртқы факторлардың әсерінен туындаған басқа адамдарға шабуыл жасау ниетімен жүретін эмоционалдық күй ретінде анықталған. Сондай-ақ, оның пікірінше, агрессия көңілсіздік пен жалғыздықтың нәтижесінде пайда болады. Психоаналитик Фрейдтің пікірінше, барлық индивидтер туылғаннан бері агрессивті потенциалға ие [4].

К. Хорни агрессивтіліктің ішкі шешілмеген қақтығыстар арқылы көрінуін сипаттайды, мысалы, біреуден асып түсуге ұмтылу және өзіне деген дұшпандық. К.Хорни мұндай адамның мінез-құлқын тұрақсыз, жауапсыз және негативистік деп санайды [5].

Агрессияның пайда болуын А. Адлер адам өмірінің барлық салаларында көрінетін өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін күресу тәсілі ретінде қарастырады. Агрессия өзінің таза түрінде, оның пікірінше, қатыгездік, бірақ ол түрленуі және әлеуметтік қолайлы нысандарда, мысалы, спортта көрінуі мүмкін. Агрессивтілік мәселесін талдай келе, автор агрессивтілік – өзінің белсенділігі мен ұмтылысын ұйымдастыратын, төмендіктің жаулық сезімін жеңетін сананың сапасы деп тұжырымдайды [6].

Э. Фромм агрессияны зиян келтіру деп есептейді. Ол өз зерттеулерінде агрессивтіліктің некрофилия және садизм сияқты түрлерін талдады. Э. Фромм агрессивті мінез-құлыққа емес, оның субъективті жағына, анатомиясына, агрессивті тенденциялардың ішкі себептеріне, олардың мотивациясына талдау жасады. Барлық білімдерін қорытындылай келе, ол агрессияны адамға немесе жануарға ғана емес, жалпы кез келген жансыз затқа қасақана зиян келтіру деп анықтады. Осы кеңірек көзқарас тұрғысынан алғанда, жалпы алғанда, мұндай «деструктивті» түрдегі барлық әрекеттер агрессия болып табылады, олардың барлығының психологиялық сипаты, ұқсас мотивациясы бар және агрессивті импульстардың реакциясын білдіреді [7].

Отандық әдебиеттегі психологиялық тәсілді автор П. В. Кавелин ұсынады, ол адамның агрессивті әрекетін оның агрессивтілігінен, тұлғаның психологиялық қасиеті ретінде қарастырады. Ол агрессивтілікке мынадай анықтама береді – зорлық-зомбылық сипатын білдіретін мінез-құлық қажеттілігі мен мақсатының сәйкес келуіне ықпал ететін тұлғалық қасиеттердің тұрақты жиынтығы [8].

В. В. Давыдов пен Б. Ф. Ломов өзінің педагогикалық сөздігінде агрессияны басқаларға зиян келтіруге бағытталған физикалық/сөздік мінез-құлық, мақсаты зиян/зиян келтіру болып табылатын барлық деструктивті, деструктивті әрекеттердің жалпы атауы; агрессивтілік агрессивті әрекет алдындағы ниет, күй, сезім ретінде түсініледі; агрессивті әрекет – баланың айналасындағыларға зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық [9].

Г. Паренс агрессивті мінез-құлықтың когнитивтік, эмоционалды және ерікті үш компоненттен тұратынын дәлелдейді. Когнитивтік компоненттің мәні - жағдайды түсіну, объект пен субъектіні анықтау мақсатын, агрессияның көріну мотивін негіздеу. Эмоциялық құрамдас жағымсыз эмоциялардың аздап пайда болуын қамтиды: қызғаныш, ашулану, ашулану, жиіркеніш, менсінбеу, жек көру. Ерікті компонент табандылықты, сенімділікті, мақсаттылықты, шешімді, бастамашылықты, болашақ іс-әрекетке дайындықты және мотивті білдіреді [10].

Агрессивті мінез-құлық - басқаларға зиян келтіру арқылы әртүрлі қолайсыз, физикалық және психикалық өмірлік жағдайларға жауап беретін эмоцияларға толы реакцияны қамтитын мінез-құлық.

Агрессивтілік – адамдарға деген деструктивті және тұрақсыздандыратын қатынаста және олармен қарым-қатынаста көрінетін мінездің қасиеті мен ерекшелігі.

Агрессия мәселесін шетелдік және отандық психологтар зерттеген және әлі де зерттеп жатыр: А. Адлер, А. Бандура, Л. А. Басс, Берковиц, Р. Барон, В. В. Давыдов, Д. Доллард, Д. Конор, К. С. Лебединская, Н. Д. Левитов, К. Лоренц, Н.Миллер, А. Патерсон, А. А. Рейн, Д. Ричардсон, Р. Уолтер, Э. Фромм, И. А. Фурманов, С. Холл, К. Хорни.

Сондай-ақ, кейбір зерттеушілер Дж. Боулби, Зд. Матейчик, Л. Петрановская, Джеймс және Джойс Робертсон, М. Эйнсворт сәбилік кезеңді қарастырып, бұл кезең бала дамуының өміріндегі ең маңызды кезең екенін ескере отырып, олардың ойынша, дәл осы жаста көрінбейтін жіптер пайда болады. олардың болашақтағы конструктивті қарым-қатынастары. Зерттеушілер ата-ана мен бала арасындағы әлсіз байланыс агрессивті мінез-құлықтың нәтижесі болып табылады, бұл жасөспірім кезінде анықталуы мүмкін, өйткені бұл кезең ең импульсивті болып табылады [11].

1.2 Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті мінез-құлық көрінісінің ерекшеліктері

Қазіргі уақытта жасөспірімдік жаста агрессия мәселесі кеңінен танымал болып келеді. Бұл жаста агрессивті мінез-құлықтың көрінісі көптеген факторлардың әсерінен болатын күрделі процесс.

Жасөспірімдер компьютерлік ойындармен, сериалдар/фильмдер, телебағдарламалар көрумен, әлеуметтік желілердегі қазіргі тенденциялар мен «қозғалыстармен» айналысады, зорлық-зомбылық пен агрессия элементтерін қамтитын кіріс ақпарат балалардың эмоционалдық дамуын бұзады.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау жасөспірімдік кезеңде агрессивті мінез-құлықтың пайда болуының бірнеше факторлары бар екенін көрсетеді. И. А. Фурманов қазіргі уақытта жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуының негізгі әлеуметтік көзі ретінде отбасын анықтайды. Бұл отбасы агрессияның тек жауларға, бейтаныс адамдарға немесе бәсекелестерге ғана емес екенін көрсетеді. Өкінішке орай, көптеген отбасылар үшін психологиялық немесе физикалық зорлық-зомбылық тәрбиелеу әдісі болып табылады. Баланың агрессивті мінез-құлқының дамуына, автордың пікірінше, әртүрлі отбасылық факторлар әсер етеді, мысалы: жанжал, ата-ана мен бала арасындағы жақындықтың жеткіліксіздігі, отбасының біртұтастығының төмен деңгейі, балалар арасындағы қолайсыз қарым-қатынастар, адекватты емес сөйлеу стилі. отбасы тәрбиесі [12].

Р. Сирстің зерттеулері бойынша агрессияның әлеуметтенуінде екі маңызды тармақ бар екендігі дәлелденді:

1. кемсіту (мадақтау, ата-ананың баланың іс-әрекетін бағалауға және көруге дайындық дәрежесі);
2. баланың агрессивті мінез-құлқы үшін ата-ана жазасының ауырлығы.

Агрессивті мінез-құлықтың пайда болуында отбасының жетекші рөлі туралы гипотеза пайдасына тағы бір факт Р.Уолтер зерттеді. Балалар мекемелерінде тәрбиеленетін балаларда агрессивтілікке байланысты бұзылулар да басым. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың бәрі агрессивті бола бермейтінін атап өткен жөн. Отбасылық айырудың тағы бір салдары окшаулану, шектен тыс тәуелділік, бағынуға шамадан тыс дайын болу немесе терең алаңдаушылық болуы мүмкін.

И. А. Фурманов қарастырған жасөспірімдік шақта агрессияның пайда болуының тағы бір маңызды факторы жасөспірімдердің құрдастарымен қарым-қатынасы болып табылады. Тұлға жеке адамның қоршаған қоғаммен қарым-қатынасы арқылы дамиды [13].

С. Холл жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының көріну ерекшеліктерін нақтырақ сипаттайды. Оның пікірінше, жасөспірімдік кезең «дауыл мен күйзеліс» кезеңі болып табылады және динамикалық және күрделі болып саналады. Бұл кезеңде даму, шынында да, жылдам қарқынмен жүріп жатыр, әсіресе тұлғаның қалыптасуында көптеген өзгерістер байқалады. Жасөспірімнің басты ерекшелігі - жеке тұрақсыздық пен импульсивтілік. Анна Фрейд жасөспірімдік ерекшелікті келесі сөздермен қарастырды: жасөспірімдер ерекше өзімшіл, өздерін ғаламның орталығы және қызығушылыққа лайық жалғыз объект деп санайды, сонымен бірге олар өмірінің кейінгі бірде-бір

кезеңінде мұндай берілгендікке қабілетті емес. және жанқиярлық. Олар құмарлық махаббат қарым-қатынасына түседі - олар басталған кезде оны кенеттен аяқтайды. Олар бір жағынан қоғам өміріне ынтымақпен араласса, екінші жағынан жалғыздық құмарлығы оларды ұстайды. Олар өздерінің таңдаған басшысына соқыр мойынсұну мен кез келген және барлық билікке қарсы қарсылық көрсету арасында ауытқиды [13].

Жасөспірімдік шақта балалардың басты мақсаттарының бірі ата-анаға тәуелділіктен арылу екені белгілі. Олардың көпшілігі мінез-құлқында әкесі мен анасының олар үшін беделі емес екенін көрсетеді, олар өздерін басқа маңызды адамдармен - жоғары сынып оқушыларымен, беделді мұғалімдермен, кино жұлдыздарымен және т.б. Агрессивті бала балаларды тыныштандыру үшін керісінше әрекет етеді: ол ата-анасына көбірек қарсы тұрады. Жасөспірімдер құрдастарымен сөйлескенді жөн көреді, тіпті бейтаныс ер адамдар да олар үшін өз әкелерінен маңыздырақ болуы мүмкін. Жасөспірімдер бар күшімен ата-анасының көмегіне жүгінбейді. Мәселені шешу тек ата-ананың қолдауында болатын қиын жағдайларда, бұл олардың максималды тітіркенуін және қанағаттанбауын тудырады [14].

Жасөспірімдік кезеңдегі агрессияның ерекшеліктері туралы айтатын болсақ, жасөспірімнің отбасында өсетінін және ол әлеуметтенудің негізгі факторы, агрессивті мінез-құлық үлгілерінің тірі көзі болып табылатынын ескеру қажет. көпшілігі балалар. Көптеген зерттеу нәтижелері агрессивті балалары бар отбасыларға отбасы мүшелері арасындағы ерекше қарым-қатынастар тән екенін дәлелдейді. Жасөспірімдер ата-аналары бір-бірімен «пайдаланатын» қарым-қатынастарды бейсаналық түрде жаңғыртып өседі. Әпкелермен және ағалармен қарым-қатынасты нақтылау жолдарын таңдау, олардың ата-аналарының конфликті жағдайларын шешу әдістерін көшіру. Ұқсас тактикалар тұлғаның өзінде де байқалады (спираль принципі). Агрессия дәрежесінің жоғарылауының себептерінің бірі балаға отбасындағы қатыгездік қарым-қатынасы екені анықталды, бұл оның мінез-құлқы мен құрдастарымен қарым-қатынасында ғана емес, сонымен қатар оның дамуына ықпал етеді. ересек жаста зорлық-зомбылыққа бейімділік. Отбасындағы қатыгездік жеке тұлғаның агрессивті өмір салтын қалыптастыруға бейсаналық түрде қатысады [15].

Жасөспірімдік кезеңде, ұлдар мен қыздарда агрессивті мінез-құлық көрінісінің жоғары және төмен деңгейімен жас кезеңдері болады. Ұлдарда агрессияның екі шыңы болатыны белгілі: 12 жас және 14-15 жас. Қыздарда да екі шың кездеседі: агрессивті мінез-құлық көрінісінің ең жоғары деңгейі 11 және 13 жаста байқалады [16].

Жасөспірімдерде агрессияның әрбір түрі келесі формаларда көрінеді: физикалық агрессия: жасөспірімнің басқа адамдарға дене күшін қолдануы; сөздік агрессия: жасөспірім өзінің жағымсыз сезімін сөзбен, қорқытумен, айғайлаумен және т.б. арқылы білдіреді; ашуланшақтық: жасөспірім кішкентай себеппен дөрекі болады, өткір және тез ашуланшақ болады; күдік: жасөспірім басқаларға теріс бейім, оларға сенбейді, «бәрі оған қарсы» деп сенеді; жанама

агрессия: жасөспірім басқа адамдар арқылы нақты біреуге бағытталған агрессиясын білдіруге тырысады (жаман әзілдер, өсек, қорлау); реніш: жасөспірім кішкене сылтаумен ренжітуі мүмкін, ал реніш нақты адамға (құрбысына немесе ересек адамға) немесе «бүкіл әлемге» бағытталған болуы мүмкін; пассивті-агрессивті мінез-құлық (жасырын агрессия): жасөспірім сұрағанын орындамайды, немесе тым баяу жасайды, сұраулар мен нұсқауларды ұмытады, уақытты кешіктіреді.

Ұлдар мен қыздардың агрессивті мінез-құлқының көріну дәрежесін салыстыру, ұлдардың тікелей физикалық және тікелей сөздік агрессияға, ал қыздардың тікелей вербалды және жанама вербалға бейім екенін көрсетеді. Демек, ұлдар агрессияны «ауызша - физикалық» шкала бойынша емес, оны тікелей және ашық түрде және тікелей қарама-қайшылықпен көрсету арқылы сипатталады. Кез келген нысандағы ауызша агрессия: тікелей немесе жанама қыздарға тән. Жасөспірім ұлдар мен қыздардың психикасының ерекшеліктерін бөлек қарастырайық [17].

Осы қиын және қиын кезеңде жасөспірім қыздар өте эмоционалды, әсерлі және сезімтал. Жасөспірімдік кезеңге тән көріністер - көңіл-күйдің жиі өзгеруі, психикалық және эмоционалдық тұрақсыздық. Олар мақтауды немесе айыптауды, әсіресе ирониялық формада айтылғандарды жүректерімен қабылдайды. Бұл ретте жасөспірім бастапқыда сөйлеушінің күлкі тонына, содан кейін ғана ремарканың мазмұнына назар аударады. Жасөспірім қыздар қабылдаушы, оларда кез келген эмоцияны тудыру өте оңай: күлу, жылау және т.б. Олар өзімшіл және сезімтал. Агрессияның өрескел көрінісі, көбінесе, қыздардың мінез-құлқында кездеспейді, әдетте олар физикалық емес, ауызша агрессияны пайдаланады. Сондай-ақ жасөспірім қыздар арасында агрессияны білдіруде ирония мен сарказм қолдану байқалды.

Жасөспірім ұлдарға келетін болсақ, олар агрессияны білдіруге бейім болып саналады. Соңғы кезде қыздар мен ұлдар арасындағы агрессивті мінез-құлық айырмашылығы бір деңгейге дейін төмендеді деген гипотеза бар. Жасөспірім ұлдардың агрессивті мінез-құлқы әдетте ашық, дәрекі түрде көрінеді, оны басқару және бақылау қиын [18].

Әйел жынысы өзінің агрессивтілігін ертерек басқара бастайды. Жасөспірім қыздар өздерінің агрессиясын белгілі бір адамға қолдануға ертерек үйренеді. Ұлдардың агрессияны басқару қабілеті қыздарға қарағанда әлдеқайда әлсіз. Олар өздерінің агрессиясын түсінбестен бүкіл қоршаған ортаға шашады. Кейбір ерекше әсерлі жасөспірімдерге өздерінің агрессиясын құрбыларына, көбінесе мінез-құлқы ересектерді еске түсіретіндерге тарату оңайырақ, өйткені оларға агрессиясын айту оңайырақ және оларға қауіп төндірмейді.

Жасөспірімдердегі агрессивтіліктің өсуіне ықпал ететін факторлар: эндокриндік жарылыс, агрессивтіліктің өсуіне ықпал ететін жыныстық гормондардың күрт жоғарылауы; жаракат, арахноидит, менингит және т.б. сияқты мидың органикалық зақымдануы; ересектердің қарым-қатынасы: мұғалімдер, ата-аналар, үлкен ағалар және т.б.

Жасөспірім ұлдар да, қыздар да өздерінің агрессиясын екі жолмен көрсетеді: ашық, өмірлік тәжірибе жинақтай отырып, ол беделге, беделге және өзін-өзі жүзеге асыруға қол жеткізе алады немесе ішімдіктің, есірткінің, қылмыстың, суицидтің әсерінен сынуы мүмкін; басады, мойынсұнғыш болады, бірақ сонымен бірге өмірде ерекше ештеңеге қол жеткізе алмай, энергияны жоғалтады. Басылған энергия невроз немесе психосоматикалық ауру түрінде шашырауы мүмкін [19].

Басқа адамдарды түсінудің қабілетсіздігі мен қаламауы барлық агрессивті жасөспірімдерді біріктіретін ортақ қасиет. Бұл ортақ қасиет өзін-өзі бағалауға да, баланың топтағы нақты жағдайына да байланысты емес. Негізі баланың өзіндік санасының ерекше құрылымы болып табылады, өйткені бұл жаста ол тек өзін ғана назар орталығына қойып, өзін басқалардан оқшаулайды. Бала өзін бірінші орынға қойып, қоршаған ортадан қоғамды, жылы қарым-қатынасты көріп, сезіне алмайды, үнемі қоғамнан қандай да бір қулық пен жаулық, қауіп төндіретін көзқарас іздейді. Демек, эмпатия, эмпатия, көмек сияқты сезімдер іс жүзінде жасөспірімдік кезеңге тән емес.

Агрессияны өз мақсаттарына жету құралы ретінде пайдалану интеллекті жоғары және рөлдерді бөлу, ұжымды басқару және т.б. қабілеті жоғары қыздарға тән.

Демек, олар өз қатарластарының алдында жоғары мәртебеге ие. Төмен интеллект және психикалық бұзылулар дұшпандық агрессияны білдіретін ұлдарға тән, сәйкесінше олар өз құрдастарының арасында беделді емес.

Сонымен, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы импульсивтіліктің жиі көріністерімен, дөрекі сөздікпен, дауысты көтерумен, көңіл-күйдің өзгеруімен, дене күшін қолданумен, кенет ашуланшақтықпен, реніш пен наразылықты «басу», «қол бұлғау» арқылы білдірумен сипатталады. , өз мақсатына жету үшін қорқыту мен қорлауды қолдану. Жасөспірімнің агрессивті мінез-құлқының қалыптасуына бірнеше факторлар қатысады: қоғамның ықпалы, отбасылық ортада, бұқаралық ақпарат құралдарында зорлық-зомбылық әрекеттерін байқау, телебағдарламалар/сериалдар/фильмдердегі зорлық-зомбылық пен қатыгездікті пассивті байқау, бір-біріне жақындықтың болмауы. ата-аналар мен балалар, ата-аналарға әлсіз байланыс. Агрессия деңгейі жоғары жасөспірімдер тұрақты шиеленіс жағдайында өмір сүреді, өткір жалғыздық сезімін бастан кешіреді, қауіп төндіреді, оларды ешкім түсінбейді немесе қабылдамайды. Олардың көзқарастарында, ым-ишарасында, позасында олардың эмоцияларын оқу оңай, бұл олардың психикалық жағдайын, эмоционалдық тұрақсыздығын және стресске төзімділіктің төмендігін көрсетеді [20].

1.3 Жасөспірімдердегі агрессивтіліктің психологиялық ерекшеліктері

Бүгінге таңда жасөспірімдердегі агрессия, дұшпандық және олардың мінез-құлқындағы көріністері мәселесі ерекше өзекті болып табылады, бұл

ғылым мен тәжірибенің әртүрлі салаларындағы көптеген зерттеулермен дәлелденді¹. Агрессия, қазіргі зерттеушілердің көзқарасы бойынша, агрессияға дайын болуда, сондай-ақ басқа адамның мінез-құлқын дұшпандық ретінде қабылдауға және түсіндіруге бейімділікте көрінетін тұлғалық қасиет ретінде қарастырылады. Өздеріңіз білетіндей, жасөспірімдік шақта ересектіктің көрінуіне, өзін-өзі тану мен өзін-өзі бағалаудың, адамның жеке басына, мүмкіндіктері мен мүмкіндіктеріне қызығушылықтың дамуына ұмтылу заңды. Өз мүмкіндіктерін іске асыру үшін жағдайлар болмаған жағдайда өзін-өзі растау процесі бұрмаланған нысандарда көрінуі мүмкін, жағымсыз реакциялар мен салдарға, әртүрлі ауытқуларға әкелуі мүмкін және агрессивті мінез-құлық желісін таңдау қаупі бар.

Жасөспірімдік кезеңде ұлдарда да, қыздарда да агрессивті мінез-құлық деңгейі жоғары және төмен жас кезеңдері болады. Ұл балаларда агрессияның екі шыңы болатыны анықталды: 12 жас және 14-15 жас. Қыздар да екі шыңды көрсетеді: 11 жас және 13 жас.

Бірқатар заманауи зерттеулер көрсеткендей, 10-11 жастағы жасөспірімдерде физикалық агрессия көріністері басым болса, 14-15 жастағы жасөспірімдер есейген сайын сөздік агрессия бірінші орынға шығады. Бұл, алайда, жасына байланысты физикалық агрессия көрінісінің төмендеуімен байланысты емес. Агрессияның барлық түрлерінің (физикалық және ауызша) көрінуінің максималды көрсеткіштері дәл 14-15 жаста кездеседі. Бірақ физикалық және ауызша агрессияның өсу динамикасы олар өскен сайын бірдей емес: физикалық агрессияның көріністері, олар өскенімен, бірақ айтарлықтай емес. Бірақ ауызша агрессияның көріністері әлдеқайда жылдам қарқынмен өсуде. Кіші жаста (10-11 жас) агрессияның әртүрлі формалары арасында әлсіз дифференциация бар екенін атап өтуге болады. Яғни, олар әртүрлі айтылғанымен, пайда болу жиілігі бойынша олардың арасындағы айырмашылықтар аз. 14-15 жаста агрессияның әртүрлі формаларының пайда болу жиілігінде айқынырақ және айқын айырмашылықтар бар.

Агрессияның әртүрлі формаларының көріну құрылымы бір мезгілде жас және гендерлік ерекшеліктерге байланысты. Ұлдар мен қыздардың агрессивті мінез-құлқының әртүрлі құрамдас бөліктерінің ауырлық дәрежесін салыстыру, ұлдарда физикалық және тікелей ауызша агрессияға, ал қыздарда агрессияның тікелей вербалды және жанама вербалды түрлеріне бейімділік барынша айқын байқалатынын көрсетті. Осылайша, ұлдар үшін «ауызша - физикалық» критерийі бойынша агрессияға басымдық беру емес, оны тікелей, ашық түрде және тікелей қарама-қайшылықпен көрсету. Қыздар үшін ауызша агрессия оның кез келген түрінде - тікелей немесе жанама түрде ұнайтыны тән, дегенмен жанама түрі әлі де жиі кездеседі. Ұлдардағы тікелей агрессияның, ал қыздардағы жанама вербалды агрессияның көбірек экспрессивтілік тенденциясы әртүрлі этностардың жасөспірімдеріне тән мәдениеттер аралық екені анық. Әдетте, жасөспірім ұлдар мектеп, спорт, жеке қауіп-қатер, алкогольдік мас болу сияқты тұлғааралық қарым-қатынаста агрессияға ұшырайды. Қыздар интрапсихикалық оқиғаларға (сыртқы немесе рухани

деректерді жете бағаламау, алғыссыздық, психологиялық бұзылу) қаттырақ әрекет етеді. Олардың ашу-ызасы тұлғааралық қарым-қатынастың сапасымен анықталады, нәтижесінде бақыланбайтын жағдай туындайды.

Алайда, зерттеулер көрсеткендей, 11-12 жаста ұлдарда да, қыздарда да агрессияның ең айқын түрі негативизм болып табылады. Негативизм – әдетте билікке қарсы бағытталған, қолданыстағы ережелерге, нормаларға және әдет-ғұрыптарға қарсы белсенді күрес түрінде көрінетін оппозициялық мінез-құлық. Көрсетілген жас кезеңінде пайда болу жиілігі бойынша екінші орынды ұлдарда физикалық агрессия, ал қыздарда – ауызша [21].

Егде жастағы (14-15 жас аралығындағы жасөспірімдер) ұлдарда негативизм мен сөздік агрессия басым болады, олар бірдей дерлік көрінеді, ал қыздарда сөздік агрессия басым болады. Сондай-ақ, жасына қарамастан, ұлдардағы агрессивті мінез-құлықтың барлық түрлері қыздарға қарағанда айқынырақ болатынын атап өткен жөн.

5-ші құрдастар тобында жасөспірімдердің әлеуметтік статусы арасындағы қарым-қатынасты зерттеу көрсеткендей, ең жоғары социометриялық статусы бар жасөспірімдердің («эмоционалды көшбасшылар») 48% -ы агрессивтілік деңгейі орташадан жоғары адамдар. Сонымен қатар, эмоционалды көшбасшылардың 33% -ында агрессивтілік көрсеткіштері орташа, ал 19% -ында агрессивтілік деңгейі төмен екендігі анықталды.

Осы топтағы жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықтың әртүрлі түрлерінің ауырлығына келетін болсақ, тікелей физикалық агрессияның жиі кездесетінін атап өтуге болады - жоғары социометриялық мәртебесі бар адамдардың 43% -ы оған бейім. Эмоционалды көшбасшылардың 30% үшін тікелей ауызша агрессия агрессивті мінез-құлықтың жетекші әдісі болып табылады, ал 27% үшін жанама агрессия.

Агрессивті реакциялардың ауырлық деңгейі жасөспірімнің өзін-өзі бағалауымен сәйкес келеді. Мұндағы жалпы тенденция тікелей қатынастың болуы болып табылады: өзін-өзі бағалау деңгейі неғұрлым жоғары болса, жалпы агрессияның және оның әртүрлі құрамдас бөліктерінің көрсеткіштері жоғары болады. Мұндай тәуелділік инструментальды (басқаларға зиян келтіру өз алдына мақсат емес, белгілі бір мақсатқа жету құралы ретінде қызмет етеді) және агрессияның басқа нысаны үшін – дұшпандыққа (басқыншының басты мақсаты – агрессорға зиян келтіру болып табылатын) тән. зардап шегу және жәбірленушіге зиян келтіру). Жасөспірімдердегі физикалық агрессия деңгейі жеке тұлғаның жалпы өзін-өзі бағалау деңгейімен ⁶ сәйкес келетіні көрсетілген. Өзін-өзі бағалау неғұрлым жоғары болса, соғұрлым физикалық агрессияны көрсету үрдісі айқын болды.

Сонымен қатар, өзін-өзі ішінара бағалау, мысалы, өзін-өзі басқару қабілетін бағалау және өзінің «физикалық өзін-өзі бағалауы» агрессияның негативизм сияқты түрімен сәйкес келетіні анықталды. Осылайша, билікке және белгіленген ережелерге қарсы бағытталған мінез-құлықтың оппозициялық мәнері өзінің көшбасшылық әлеуетін жоғары бағалайтын жасөспірімдерге, сондай-ақ олардың физикалық тартымдылығы мен дене кемелділігін жоғары

бағалайтын жасөспірімдерге көбірек тән. Әлбетте, жасөспірімдердің негативизмі осы ішінара өзін-өзі бағалаудың екеуі де бір адамда біріктірілгенде айқын көрінеді. Айта кету керек, вербальды агрессия жасөспірімнің өзін-өзі бағалауының әртүрлі аспектілерімен байланысты. Негативизм жағдайындағы сияқты вербалды агрессияның көріну деңгейі көшбасшылық қабілетінің жоғары өзін-өзі бағалауымен, тәуелсіздігімен және жоғары интеллектімен сипатталатын адамдарда жоғары [22].

Тағы бір тенденция - агрессивті жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы өте жоғары немесе өте төмен болуы ықтимал. Агрессивті емес жасөспірімдерге тән тенденция - өзін-өзі бағалаудың орташа деңгейі. Сонымен, егер жоғары агрессивті жасөспірімдер тобында субъектілердің 31% -ында өзін-өзі бағалауы жоғары болса, агрессивті емес жасөспірімдер тобында, жасөспірімдердің жартысынан көбі - 15% -ында осындай өзін-өзі бағалау бар. Тиісінше, агрессивтілігі жоғары топтың 25% өзін-өзі бағалауы төмен, ал агрессивті емес топтың тек 15%.

Жасөспірімдік агрессияны түсіну үшін жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауын қарастырып қана қоймай, сонымен қатар өзін-өзі бағалау мен сыртқы бағалау арасындағы қатынасты талдау маңызды, оны анықтамалық тұлғалар, мысалы, мұғалімдер мен құрдастар береді. Егер өзін-өзі бағалау сыртқы әлеуметтік кеңістікте тиісті қолдау таппаса, оның айналасындағы маңызды тұлғалардың жасөспірімге берген бағасы әрқашан оның өзін-өзі бағалауынан төмен болса, онда бұл жағдайды көңілсіз деп санау керек. Сонымен бірге фрустрация индивидтің негізгі қажеттіліктерінің біріне – тану мен құрметтеу қажеттілігіне қатысты. Кез келген фрустратор сияқты, бұл жағдай агрессияның көрінісін тудыруы мүмкін.

Осы тақырып бойынша жүргізілген арнайы зерттеулер көрсеткендей, өзін-өзі бағалауы қоғамның сыртқы бағалауына қайшы келетін жасөспірімдер өздерінің құрдастарынан агрессивтіліктің жоғары көрсеткіштерімен айтарлықтай ерекшеленеді. Ең маңызды айырмашылықтар жанама агрессия мен негативизм деңгейінде кездеседі. Сонымен қатар, өзін-өзі бағалау мен сыртқы бағалаудың қарама-қайшы көзқарасы бар жасөспірімдерде де ашуланшақтық, физикалық агрессия және реніш сияқты агрессия түрлерінің деңгейі жоғары [23].

Бірқатар зерттеушілер агрессивті және агрессивті емес жасөспірімдердің ата-анасына байланыстылығы мен олармен жақындығы әртүрлі болатынын көрсетеді. Жалпы, агрессивті емес жасөспірімдерде өз ата-аналарымен сәйкестендіру агрессивтілерге қарағанда айқынырақ болатыны анықталды. Алайда, бұл екі топтағы жасөспірімдердің анасы мен әкесімен сәйкестендіру бойынша айырмашылық дәрежесі бірдей болмады. Агрессивті және агрессивті емес жасөспірімдер арасындағы ең күшті айырмашылықтар әкесімен сәйкестендіру дәрежесінде байқалады. Анамен сәйкестендіру дәрежесіндегі сәйкес айырмашылықтар азырақ байқалды. Яғни, агрессивті емес және агрессивті жасөспірімдердің анасымен сәйкестендіру орташа топтық көрсеткіш бойынша жоғары және өте жақын болып шықты. Айта кету керек,

жасөспірімнің бауырластық және әлеуметтік қарым-қатынас жүйесінде ананың маңызы ерекше. Сонымен қатар анаға деген теріс көзқарас жеке тұлғаның жалпы қолайсыз дамуының маңызды көрсеткіші болып табылады.

Жеке тұлғаның агрессивті емес мінез-құлқын қалыптастыру тек күшейтудің немесе белсенді жазалаудың болмауы механизмдерімен ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықтың агрессивті емес формаларын белсенді әлеуметтік оқытумен, жанжалдарды шешудің сындарлы әдістерімен байланысты екенін атап өткен жөн. және жеке тұлғаның әртүрлі мотивацияларын жүзеге асыру. Өйткені, анықталғандай, агрессивті және агрессивті емес балалардың арасындағы ең айқын айырмашылықтар агрессивті баламаларға жеке басымдық беруде емес, конструктивті шешімдерді білмеуде кездеседі. Осылайша, агрессивті емес мінез-құлықтың әлеуметтену процесі білім мен әлеуметтік дағдылар жүйесін меңгеруді, сондай-ақ жеке бейімділік, көзқарастар жүйесін дамытуды қамтиды, оның негізінде фрустрацияға жауап беру қабілеті қалыптасады. салыстырмалы түрде қолайлы жол қалыптасады [24].

Әлеуметтік оқытудың когнитивтік-мінез-құлық концепциясына сәйкес әлеуметтену процесі индивид өмір сүретін қоғамда қабылданған үйреншікті жауаптарды дамытудан тұрады. Сигнал-жауап жүйесінде белгілі бір дағдыларды үйрену, біріншіден, марапаттауды немесе күшейтуді, екіншіден, қандай да бір мотивациялық процестің болуын талап етеді. Когнитивтік-мінез-құлық концепциясы шеңберінде жасөспірімдердің агрессивтілігі нақты әлеуметтік оқытудың нәтижесі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, агрессивті мінез-құлықтың дамуы мен шоғырлануының негізін ең алдымен ата-ананың өмірінің алғашқы жылдарында, сондай-ақ кейінгі кезеңдерде, соның ішінде жасөспірімдік шақта балаларын қалай тәрбиелеуінен іздеу керек деп есептейді. Тиімді әлеуметтенудің және мінез-құлықтың агрессивті формаларының қалыптасуының алдын алудың ең маңызды шарты - бұл байланыстыру мотивациясының дамуы, ол арқылы бала басқалардың, ең алдымен, өз ата-анасының қызығушылығын, назарын және мақұлдауын қажет етеді. Екінші реттік күшейткіш ретінде байланыстыру баланың әлеуметтік талаптар мен кедергілерге бейімделуін шарттай алады. Осыған байланысты агрессияның дамуының маңызды шарты тек әлеуметтік білім алу ғана емес, сонымен қатар ата-ананың сүйіспеншілігі болмаған кезде және бір немесе екі ата-ананың жазалауын үнемі қолданған кезде пайда болатын фрустрация екенін атап өткен жөн [24].

Агрессивті мінез-құлықтың алдын алу және жою, А.Бандураның пікірінше, екі жолмен жүзеге асырылуы мүмкін. Агрессивті әрекеттерді, әрекеттерді күшейтусіз, марапатсыз қалдыру керек немесе оларды белсенді түрде жазалау керек. Егер ата-аналар агрессивті мінез-құлықты елемей, оны күшейтпей қалдырса және бір мезгілде күшейтілген басқа жағымды мінез-құлық әрекеттері орындалса, онда күшейтілмеген агрессивті мінез-құлық біртіндеп жойылады. Көріп отырғаныңыздай, мұнда логика өте айқын, мінез-құлық көзқарасын көрсетеді. Дегенмен, жасөспірім агрессиясына келетін

болсақ, агрессияның алдын алу және жою әдісі ретінде агрессивті мінез-құлық әрекеттерін елемеу ұстанымы күмәнді және тіпті алаңдатады. Психологиялық-педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, жасөспірімдік агрессия әрекеттерін елемеу қауіпті салдарға толы және агрессивті мінез-құлықтың одан әрі өршуіне, оны тұлға мінез-құлқының үйреншікті түріне айналдыруға әкелуі мүмкін. Мұның себебі, ата-анасы кішкентай баланың агрессия әрекеттерін елемеген болса, оның әлеуметтік ортасының отбасына жақындығына байланысты ол шынымен де қолдаусыз қалады. Егер ата-ана жасөспірімнің агрессиялық әрекеттерін елемейтін болса, онда ол міндетті түрде күшейтілмейді, өйткені жасөспірімнің әлеуметтік шеңбері енді отбасымен шектелмейді - күшейтуді жақтан табуға болады. Оның ішінде «ата-аналардың әділетсіз әрекеттеріне» қарсы агрессияны құрбыларының мақұлдау түрінде. Сонымен қатар, жасөспірімдік шақтағы тенденцияға байланысты мінез-құлық ерекшелігі (күш үшін әлеуметтік нормалар мен ережелерді сынау және осы арқылы адамның мінез-құлқында қолайлы шекараларды анықтау), агрессивті мінез-құлық әрекеттеріне ересектердің реакциясының болмауы. агрессияның оң күшіне айналуы мүмкін [25].

Белсенді жаза агрессивті мінез-құлықты тежеу және түзету тәсілі ретінде де қарастырылады. Алайда, осылайша тежелген агрессивті реакциялар міндетті түрде мүлдем жойылып кетпейді және жазалау қаупі әлсіреген жағдайларда пайда болуы мүмкін. Бұл тұжырым Н.Миллердің ығыстырылған агрессия теориясымен ⁸ сәйкес келеді, ол агрессияны басқа объектіге беру идеясына негізделген, агрессивті импульсты шабуылға қауіпті емес адамға, бірақ ол шындыққа сәйкес келмейді. агрессивті импульстің көзі. Сонымен бірге ығыстырылған агрессия теориясы агрессордың жәбірленушіні таңдауы негізінен үш фактормен анықталатынын айтады:

- 1) агрессияға ынтаның күші;
- 2) осы мінез-құлықты тежейтін факторлардың күші;
- 3) әлеуетті жәбірленушінің бұзылған агентке ынталандырушы ұқсастығы.

Сонымен қатар, экспериментте көрсетілгендей жазаның ауырлығы мен балалардың агрессивтілік деңгейі арасында оң байланыс бар. Бұл тәуелділік жазалау ата-ананың баланың агрессивті мінез-құлқына реакциясы болатын жағдайларға да таралады. Яғни, баланың агрессивтілігін төмендетуге және агрессивті емес мінез-құлқын қалыптастыруға бағытталған тәрбиелік шара ретінде қолданылады. Зерттеу нәтижесінде алдымен кішкентай балалар, содан кейін жасөспірімдер ата-анасы тарапынан қатаң жазаға ұшыраған балалардың мінез-құлқында агрессивтілік байқалатыны анықталды. Сонымен қатар, бойлық зерттеу балаларға 8 жаста болған кезде қолданылатын жазаның ауырлығы олардың 18 және 30 жастағы мінез-құлқының агрессивтілігімен сәйкес келетінін көрсетті. Басқа зерттеуде 18 жастағы ең аз агрессивті ұлдар 8 жасында ата-аналары ауыр емес, орташа болса да жазалағандардың қатарында екені көрсетілген. Бұл авторлардың жалпы қорытындылары: ата-аналар ұлдарының агрессивтілігіне тым қатал немесе тым жұмсақ болса, жасөспірім кезінде бұл ұлдар құрдастарына қарағанда агрессивті болады [26].

Қазіргі психологиядағы агрессия теориясының көпшілігі агрессияның белгілі бір характерологиялық түрлермен байланысы идеясына қайшы келмейді. Бірқатар зерттеулердің тақырыбы жасөспірімдердің агрессия деңгейі мен белгілі бір мінездемелік сипаттамалары арасындағы байланысты анықтау болды. Алынған нәтижелер күтілетін және болжамды болып шықты, одан қозғыш мінездеме мен агрессияның әртүрлі көріністері арасындағы өте нақты байланыс туындайды. Қозғыштық вербальды агрессиямен (теріс сезімдерді ауызша түрде білдіру), тітіркенумен, стихиялық агрессиямен (ситуациялық әсерге тікелей емес, стихиялық), сондай-ақ жанама агрессиямен (басқа адамға айналмалы жолмен бағытталған) оң әсер етеді.

Демонстративті мінез-құлық пен жеке адамның агрессивтілігі арасында өте нақты байланыс орнататын нәтижелер күтпеген жерден болды. Оның үстіне «демонстративтілік – агрессия» диадасындағы жалғаулардың құрылымы «қозғыштық – агрессия» жұбындағы жалғаулардың құрылымымен толықтай дерлік сәйкес келеді. Айырмашылық байланыстардың құрылымында емес, тек олардың беріктігінде. Демонстративтілік ауызша агрессиямен, тітіркенумен, стихиялық және жанама агрессиямен оң корреляцияланады. Мұндай айқын және көп арналы байланыс шынымен күтпеген болып көрінеді, өйткені, өздеріңіз білетіндей, демонстративті мінез-құлық үлгісінің орталық белгілері агрессия емес, басқа мінез-құлық ерекшеліктері (әсер ету, назар аудару қажеттілігі және үнемі ұмтылу). Бұл менмендік мінез-құлықтан көрінеді, көбінесе әдейі демонстративті. Бұл мінез-құлықтың элементі - өзін-өзі мадақтау, өзі туралы әңгімелер немесе осы адам басты орынға ие болған оқиғалар. «Демонстративтілік – агрессия» байланысы бойынша алынған деректер демонстративті тұлға туралы дәстүрлі түсініктерді кеңейтіп, демонстративті мінез-құлық мәселесіне басқа қырынан қарауға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, біз бұл деректерден агрессия мен агрессивтіліктің күрделі тұлғалық және мінез-құлық құбылысы екендігінің тағы бір растауын көреміз, оның табиғаты ешқашан бір өлшемді, ішкі үйлесімді үлгімен сипатталуы екіталай [27].

Көптеген отандық ғалымдар агрессивтілік жеке тұлғаның әлеуметтік болмыс ретіндегі қасиеті екенін атап көрсетеді. Ал жеке тұлға адамзаттың мәдени мұрасын жеке тұлғаның игеруінің жемісі болғандықтан, агрессивтілік оның қасиеттерінің бірі ретінде әлеуметтік түрде алынған. Агрессивтілік пен қатыгездік тұлғаның қасиеті ретінде негізінен ерте әлеуметтену процесінде, балалық және жасөспірімдік шақта қалыптасады. Жасөспірімдік шақ - адам дамуының маңызды кезеңі, ол бұрынғыдан да агрессивті мінез-құлық түрлерін меңгеруге және бекітуге бейім; сондықтан мұндай тенденциялармен түзету жұмыстары әсіресе өзекті болып табылады және психологтар тарапынан байыпты қатынасты талап етеді.

1.4 Жасөспірімдер арасындағы агрессиялық мінез-құлықты түзетуде негізгі әдістер мен жалпы әдістердің сипаттамасы

Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессивті тенденцияларды жеңу бойынша түзету жұмыстары екі негізгі бағыт бойынша жүргізілуі тиіс психологиялық-педагогикалық сараптаманың нәтижелеріне негізделеді:

1) жасөспірімдердегі агрессивті тенденциялардың қазіргі деңгейін, сондай-ақ қиын жағдайлардан шығу үшін олар қолданатын агрессивті мінез-құлқтың ең типтік нысандарын анықтау; 2) жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессияның пайда болуы мен көрінуіне жауапты негізгі факторларды анықтау.

Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессивті тенденциялардың болуын бақылау, талқылау, мұғалімдердің, ата-аналардың, құрдастарының сараптамалық сауалнамалары, әртүрлі проективті әдістер мен сурет сынақтары ("үй-ағаш-адам" (DDK) әдісі, "жоқ жануардың фигурасы" және т. б.) сияқты әртүрлі әдістер арқылы анықтау; «Hand-test» (Hand-test) Э.Вагнер (1971), Басс-Дарки сауалнамасы (1957), Т.Лири әдісі бойынша агрессивтілік шкаласы (1954) және т.б.

Агрессивтік тенденциялардың қазіргі деңгейін анықтаудың ең танымал әдісі, сондай-ақ агрессивті мінез-құлқтың ең типтік формалары Басс-Дарки сауалнамасы болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық диагностиканың екінші бағыты жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлқтың пайда болуы мен көрінуіне әкелетін негізгі факторларды анықтауды қамтиды. Осы жастағы агрессия себептерінің әртүрлілігін ескере отырып, осы бағытта диагностикалық жұмыстың бірқатар негізгі міндеттері бар:

- агрессивті жасөспірімдердің жеке ерекшеліктерін зерттеу (темперамент диагностикасы, мінез-құлқ ерекшеліктері, мотивациялық, эмоционалдық, ерікті, моральдық сфералардың ерекшеліктері);
- отбасы тәрбиесінің ерекшеліктерін зерттеу (жалпы отбасылық атмосфера, отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас ерекшеліктері, тәрбиелік ықпал ету ерекшеліктері, отбасы тәрбиесінің жетекші түрі, ата-ананың мінез-құлқ қасиеттері, ата-ананың балаға қатынасы);
- жасөспірімнің құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынасының диагностикасы (баланың құрдастар тобындағы стехиометриялық жағдайы, оның оларға деген қатынасының ерекшеліктері, оның олармен қарым-қатынас пен әрекеттесу қажеттілігін қанағаттандыру дәрежесі, жасөспірімнің қарым-қатынасын қабылдау ерекшеліктері; құрдастар тобы);
- жасөспірімдер мен мұғалімдер арасындағы қарым-қатынас ерекшеліктерін (қарым-қатынас стилі, педагогикалық әсер ету ерекшеліктері, бір-бірімен қарым-қатынас ерекшеліктері және т.б.) зерттеу.

А.К.Осницкий атап көрсеткендей, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын жеңу және алдын алудағы психологиялық-педагогикалық көмек ең

алдымен осы жаста оның негізгі себептеріне айналуы мүмкін тұлғаның даму факторлары мен қоршаған орта ерекшеліктеріне бағытталуы керек (28).

Белгілі болғандай, агрессивті мінез-құлық құрылымында кейбір өзара байланысты деңгейлер ажыратылады: мотивация, агрессивті мінез-құлыққа итермелеу; агрессивті мінез-құлықпен бірге жүретін эмоционалдық процестер; өзін-өзі реттеу процестері; когнитивті ақпаратты өңдеу; ақырында, сырттай бақыланатын көріністер мен әрекеттер. Агрессивті мінез-құлыққа бейім адамдарға психологиялық әсер етудің ең тиімді және барабар нысандарының бірі, сарапшылардың көпшілігі мінез-құлықты түзетуді атап көрсетеді.

Бихевиористік тәсілдің бірқатар айқын артықшылықтары бар, оның ішінде тұжырымдамалық анықтық пен әдістердің абсолютті қарапайымдылығы. Сонымен қатар, ол мінез-құлықтың өзгеруіне тікелей бағытталған және айқын практикалық сипатқа ие. Психологиялық әсер мыналарға бағытталуы мүмкін:

- агрессивті мінез-құлықты әлсірету немесе жою;
- сенімді мінез-құлықты нығайту;
- сезімді түсіну қабілетін дамыту;
- агрессивті мінез-құлықпен бірге жүретін эмоционалдық реакциялардың (мысалы, алаңдаушылық) төмендеуі;
- ашуды адекватты және қауіпсіз білдіру дағдыларын қалыптастыру;
- демалу қабілетін дамыту;
- өзін-өзі бекіту қабілетін дамыту;
- тиімді әлеуметтік дағдыларды дамыту (мысалы, конфликтті конструктивті шешу).

Белгілі бір бағытта мінез-құлықтың оң өзгерістеріне қол жеткізу агрессивті мінез-құлықты түзету мақсаты болып табылады. Психологиялық араласу кеңес беру, педагогикалық түзету, психологиялық тренингтер, психотерапия түрінде жүзеге асырылады. Ол жеке, отбасылық немесе топтық жұмыс түрінде де болуы мүмкін. Барлық жағдайларда, нысаны мен шарттарына қарамастан, мінез-құлықты түзетудің келесі принциптерін сақтау керек:

- ***Объективтілік принципі***

Бағдарлануды негізінен сырттан көрінетін және өлшенетін айнымалыларға болжайды. Олар мыналар болуы мүмкін: эмоционалдық реакциялар, мәлімдемелер, ым-ишара, физиологиялық көріністер (жүрек соғысы, қызару, қалтырау), қозғалыс реакциялары, белгілер (бас айналу, бұлшықет спазмы, қорқыныш), ойлар, нақты әрекеттер мен әрекеттер. Мінез-құлық көріністері мүмкіндігінше арнайы (объективті) және жүйелі түрде жазылуы керек.

- ***Мінез-құлықты бағалау принципі***

Тұтынушының мінез-құлқын функционалдық талдау қажеттілігін көрсетеді. Мінез-құлықты бағалау бірінші кездесуде, сондай-ақ кейіннен – жұмыстың тиімділігін бағалау немесе әсер ету тактикасын өзгерту үшін жүргізіледі. Оны үш бағанмен кестені толтыру түрінде жасауға болады, олардың әрқайсысында сәйкесінше:

- 1) Ынталандыру және жағдайлар (агрессивті мінез-құлық алдындағы);

- 2) Адамның мінез-құлық реакциялары (адам қалай әрекет етті);
- 3) Осы реакциялардың нәтижелері мен салдары (олар мінез-құлықты тікелей ұстанған).

Мінез-құлықты бағалау әдетте клиентпен немесе ол білетін адамдармен сұхбат кезінде жүзеге асырылады. Мінез-құлықты талдау үшін клиенттің өзін-өзі бақылау күнделігін, клиентті тікелей бақылауды пайдалануға болады; басқа мамандардан ақпарат алу; рөлдік ойындарды ұйымдастыру және т.б. Бағалау үшін қажетті мәліметтердің қосымша көздері мыналар болуы мүмкін: медициналық ақпарат, сауалнамалар мен тестілеу нәтижелері, сараптамалық бағалау.

- ***Жүйелілік принципі***

Ол әртүрлі әлеуметтік жүйелердегі және жалпы адам өміріндегі агрессивті мінез-құлықтың рөлін бағалауды қамтиды. Агрессивті мінез-құлық әртүрлі жағдайларда және жүйелерде (отбасында, құрдастар тобында, оқу және кәсіптік топта) қандай функцияны орындайтынын түсіну маңызды. Сондай-ақ жүйелердің дисфункционалды мінез-құлықты қалай қолдайтынын бағалау қажет. Алынған деректер туындайтын және шешіліп жатқан мәселелердің мәнін анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, агрессивті мінез-құлықтың функционалды маңыздылығын бағалау өте маңызды, өйткені бұл адамның осы мінез-құлықты өзі алатын және сақтайтын психологиялық «пайдасы».

Мінез-құлық талдауының нәтижесінде көмек көрсету міндеттері, сонымен қатар оның тиімділігін басқару жолдары тұжырымдалады. Клиенттерде әдетте бірнеше проблемалық аймақтар болғандықтан, олардың әрқайсысының қауіптілік дәрежесін анықтау керек, соған сәйкес жұмыс тәртібін белгілеу керек.

- ***Ынтымақтастық принципі***

Мінез-құлықты түзету сарапшының басқа адамның мінез-құлқын бақылауын көздейтін жеткілікті авторитарлық жүйе ретінде бағаланады. Мінез-құлық проблемалары бар адам үшін олардың мінез-құлқы үшін жауапкершілікті маманға берудің нақты қаупі бар. Ынтымақтастық принципіне сәйкес, клиент өзінің мінез-құлқын өзгертуге саналы түрде ұмтылуын көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар келесі жұмыстың мақсаттары мен әдістерін таңдауға белсенді қатысуы керек (нақты ішкі және сыртқы жағдайларды ескере отырып). Жауапкершілікті бөлу ынтымақтастық келісімін жасау түрінде өтеді. Терапиялық кездесулер арасындағы аралықта адамның өнімді белсенділігін арттыруда үй тапсырмасын орындау бойынша өзіндік жұмыс (клиенттің) маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, клиентті ынтымақтастыққа ынталандыратын негізгі факторлар клиент пен маман арасындағы адалдыққа, жауапкершілікке, қолдау мен құрметке негізделген жеке қарым-қатынас болып табылады [29].

1 – кесте. Жасөспірім шақтағы агрессивті мінез-құлықтың себептері және оларды түзету әдістері

Себептер	Түзету әдістері
1. Қозғалыс және физикалық белсенділіктің болмауы.	<ul style="list-style-type: none"> • Ашық ойындар • Спорттық эстафеталар • Оқу арасындағы «Ләззат минуттары».
2. Ата-ананың назарының болмауы, ата-ананың сүйіспеншілігі мен қабылдауының қанағаттандырылмаған қажеттілігі.	<ul style="list-style-type: none"> • Ата-аналармен әңгіме • Психологқа жолдау • Баланың мінез-құлқын бақылау
	<ul style="list-style-type: none"> • Рөлдік ойындарға біріктіру • Баламен эмоционалды қарым-қатынас орнату
3. Мазасыздықтың күшеюі (сәйкессіздік кешені)	<ul style="list-style-type: none"> • Өзіндік релаксация әдістеріне үйрету • Коммуникативті дағдыларға арналған оқыту бағдарламаларын әзірлеу
4. Отбасындағы агрессивті мінез-құлық анықтамасын меңгеру.	<ul style="list-style-type: none"> • Ата-аналармен әңгіме • Психологқа жолдау
5. Жанама ынталандырылған агрессия (БАҚ, смартфондар).	<ul style="list-style-type: none"> • Топта мұндай ойыншықтардың пайда болуына жол бермеңіз немесе олардың агрессивті әлеуетін оң жаққа бағыттау. <ul style="list-style-type: none"> • Позитивті мультфильмдер мен ертегілердің сюжетін ойнаңыз және бекіту <ul style="list-style-type: none"> • Аретопсихотерапия • Кейіпкерлердің іс-әрекетін ұқыпсыз түсіндіру • Бейбіт диалогтың жолдары мен мысалдарын келтіру • Бағдарлама бойынша берілген кітаптарды талқылау • Шайқастарды сындарлы бағытқа аудару: қарақшылар ойындары, қазына ұрылары
6. Ойын және қарым-қатынас дағдыларының дамуының төмен деңгейі.	<ul style="list-style-type: none"> • Мобильді, рөлдік ойындар, эмоционалды күйді түсінуге арналған ойындар, психогимнастика, мимика ойындары және пантомималық өрнек • Өзіндік релаксация әдістеріне үйрету • Коммуникативті дағдыларға арналған оқыту бағдарламаларын әзірлеу

Сонымен, егер жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы эмоционалды еріктік немесе моральдық саладағы белгілі бір бұзушылықтарға негізделген болса, онда түзету әрекеттері ең алдымен осы бұзушылықтарды жеңуге бағытталуы керек.

Жеткіншектердің мінез-құлқында агрессияның пайда болуы мен көрінуінің басты себебі отбасы тәрбиесіндегі кемшіліктер болса, психологиялық-педагогикалық түзетудің жетекші бағыты агрессивті жасөспірім ата-аналармен жүргізілетін жұмыс болуы керек. Бұл жұмыстың негізгі міндеттері: қалыптасқан тұлғааралық қатынастарды үйлестіру; ата-аналар мен

балалардың бірлескен эмоционалды тәжірибесін байыту және қайта бағдарлау; ата-ананың балаға деген басым көзқарастарын, көзқарастарын, көзқарастарын түзету; балалармен қарым-қатынастың тиімді стилін дамыту, сонымен қатар баланың оқыту тактикасын таңдауын анықтайтын ата-ана мінезінің жеке қасиеттерін түзету.

Психологтың агрессивті жасөспірім ата-аналармен жұмысы әңгімелесу, лекция, тренинг, түрлі топтық сабақтар түрінде жүзеге асырылады. Соңғысын ұқсас проблемалары бар бірнеше отбасының ата-аналары қамтамасыз етті. Тренинг қатысушыларына әртүрлі тапсырмалар, жаттығулар ұсынылады, оларды бірлесіп орындау және талқылау жаңа педагогикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді, қарым-қатынас дағдыларын практикалық дамыту арқылы ата-аналарға балалармен қарым-қатынаста жаңа тәжірибе алуға көмектеседі, көзқарастар мен көзқарастарды түзетеді. ата-аналардың өз балаларына қатысты. Психологтың шебер басшылығымен оқу тобы өзара көмек пен қолдаудың өзіндік тобына айналады [29].

Баланың ата-анасындағы белгілі бір тұлғалық ауытқушылықты жеңу бойынша түзету жұмыстары көбінесе қарапайым психологиялық-педагогикалық білімнің болмауынан қиындайды. Сондықтан жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықты түзету және алдын алу үшін ата-аналарға психологиялық-педагогикалық ағарту жұмыстарын жүргізу қажет.

Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессивті тенденциялардың пайда болуы мен көрінуінде құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынастағы қиындықтар ерекше рөл атқарады. Жоғарыда атап өткеніміздей, бұл жағдайда жасөспірімнің агрессивтілігі өзін-өзі растау тәсілі, оған сәйкес топта белгілі бір мәртебені иелену әрекеті немесе өзіне деген сенімсіздікке, алаңдаушылық пен сезімге эмоционалды реакция ретінде қызмет етуі мүмкін. жалғыздықтан.

Осыған байланысты құрбылар тобындағы тұлғааралық қарым-қатынастарды үйлестіру, тұлғааралық байланысты кеңейту және тереңдету үшін жағдай жасау, жасөспірімдердің статустық талаптарын, олардың өзін-өзі көрсету және өзін-өзі растау қажеттіліктерін қанағаттандыру, ерекше маңызға ие. Бұл жұмыс ең алдымен студенттік топта жүргізілуі керек [30].

Бірқатар психологиялық-педагогикалық еңбектерде бұл жаста сыныптардың бейресми құрылымы сапалы түрде күрделене түсетіні және сыныптастардың қарым-қатынасы айқын интимді-тұлғалық сипатқа ие болып, таңдамалылығы мен тұрақтылығымен ерекшеленетіні атап өтіледі. Әрине, бұл әр жасөспірімнің көз алдында студенттік топқа жоғары сілтеме жасауға негіз емес. Бұл көп жағдайда бұл мүмкіндіктер тобының жасөспірімге «өзінің жеке басының көрінісі, оның коммуникативті және статустық талаптарын қанағаттандыру тұрғысынан және сайып келгенде, тұлға болу қажеттілігін жүзеге асыру тұрғысынан қалай ашатынына байланысты. және басқаларға түсінікті болады». осылайша.» Жасөспірімдердің жүйелі әлеуметтік мақұлданған іс-әрекетін ұйымдастыру олардың жеке қарым-қатынасын нығайтып қана қоймай, олардың арасындағы іскерлік ынтымақтастықты дамытуға ықпал етеді. Осы іс-әрекет барысында жасөспірімде

ұйымдастырушылық қабілеттер қалыптасады, борыш сезімі қалыптасады. эгоцентризм мен агрессивті бейімділіктерді жеңуге көмектесетін ортақ іс үшін жеке мүдделерін құрбан ете білу. Елеулі істерді жүзеге асырудағы ұжымдық жұмыс формалары талапшылдыққа, өзін-өзі сынауға, өзін-өзі бақылауға және басқа да маңызды жеке қасиеттерге тәрбиелейді.

Әрине, жасөспірімдер бұл әрекетті жоспарлауға қатысуы керек, сонда ол оларға өзін-өзі ұйымдастырған сияқты көрінуі керек. Сонымен бірге, Л.М. Семенюк, ұйымдастыру мәселелерін «актив» болмайтындай етіп тарату орынды, ал мезгіл-мезгіл әрбір кәсіпорынның басшысы мен оның жауапты ұйымдастырушысы ауысып отырады [30].

Сонымен қатар, әрбір жасөспірімнің осы іс-әрекеттің нәтижесіне деген қызығушылығы одан кем емес. «Бұл қызығушылық тудырады, - деп жазады. Демек, жасөспірімдер арасында өзара түсіністікті қалыптастыру, бірлескен қоғамдық маңызы бар іс-шараларды жоспарлау және жүзеге асыру, әртүрлі деңгейдегі ынтымақтастық пен әрекеттестікке дағдыландыру және жасөспірімдік ұжымды қалыптастыруға көмектесу жеке тұлғаның дамуының маңызды шарттары болып табылады. Жасөспірімдердегі агрессивті тенденциялардың алдын алу. Бұл үдерісте жетекші рөл ұстаздарға тиесілі екені сөзсіз. Сондықтан мұғалімдерге жасөспірімдердің мінез-құлқының жеке психологиялық ерекшеліктері туралы ақпарат беру және балалармен қарым-қатынас жасаудың тиімді әдістерін қақтығыстарды шешу және «ойын терапиясы» («ойындық» сыни және конфликтивті жағдайлар саласындағы) арқылы хабардар ету ұсынылады. тұлғааралық қатынастар) [31].

Түзету шараларын жүргізудегі үлкен қиындық - жасөспірімнің өз мінез-құлқын өзгертуге жеке қызығушылығының болмауы. Бұл қарсылықты жеңу үшін И.А. Фурманов жасөспіріммен жасына байланысты проблемаларды, басқалармен қарым-қатынаста туындайтын жеке қиындықтарды талқылауды және мақсатқа жетудегі негізгі кедергілерді жою арқылы оларды шешуге психологиялық көмек көрсетуді ұсынады.

Жеткіншектің келісімін алғаннан кейін түзету жұмысы кезең-кезеңімен құрылуы керек, келесі міндеттерді дәйектілікпен орындап отыру керек: жасөспірімнің өзі туралы және агрессивті мінез-құлық мәселесі туралы ақпаратты кеңейту; жасөспірім үшін де, оның айналасындағы адамдар үшін де өз мінез-құлқы мен оның салдарын білу және бағалау; өзінің жағымсыз мінез-құлқын өзгертуге саналы ниетін қалыптастыру және бекіту және жасөспірімнің өз қабілеттеріне деген сенімін нығайту; Агрессияны тудыратын жағдайларға мінез-құлық пен эмоционалды жауап берудің баламалы тәсілдерін іздеу және үйрету; жасөспірімнің кез келген жағдайда агрессивті мінез-құлықтың қайталануының алдын алу қабілетіне сенімін қалыптастыру және нығайту [32].

Агрессивті мінез-құлықтың алдын алу және түзету үшін жалпы білім беру әдістері де қолданылады: сананы қалыптастыру, мінез-құлықты қалыптастыру, мадақтау және девиантты мінез-құлықты түзетуге бағытталған педагогикалық түзетудің арнайы әдістері: субъективті-прагматикалық, табиғи салдарлар.

1. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзетуге бағытталған психологиялық-педагогикалық көмек ең алдымен оның пайда болуы мен көрінуіне ықпал ететін негізгі факторларға бағытталған:

- a. эмоционалды-еріктік, мотивациялық және моральдық салалардағы бар бұзушылықтарды түзету;
- b. отбасы тәрбиесіндегі бұзушылықтарды жою бойынша жұмыс (ата-аналардың қарым-қатынасын түзету, балалармен қарым-қатынастың тиімді стилін дамыту, қалыптасқан отбасы ішілік қатынастарды үйлестіру және т.б.);
- c. құрдастар тобындағы тұлғааралық қарым-қатынастарды үйлестіру (тұлғааралық қарым-қатынастарды нығайту үшін жағдай жасау, жасөспірімдердің статустық талаптарын қанағаттандыру және т.б.); г) агрессивті оқушыларға педагогикалық көзқарастар мен көзқарастарды түзету; мұғалімдерге олармен қарым-қатынас жасаудың тиімді жолдарын үйрету.

2. Агрессивті жасөспірімдермен құқық бұзушылықтарды жеңу бойынша түзету жұмысының негізгі міндеттері олардың эмоционалды жағдайын реттеу әдістеріне үйрету, сондай-ақ агрессияны тудыратын жағдайларда баламалы мінез-құлық тәсілдерін қалыптастыру және бекіту. Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессивті тенденцияларды психологиялық-педагогикалық түзетудің ең тиімдісі топтық жұмыс түрінде.

3. Агрессивті мінез-құлықты түзетуде тәрбиенің жалпы әдістері қолданылады: сананы қалыптастыру, мінез-құлықты қалыптастыру, мадақтау және девиантты мінез-құлықты түзетуге бағытталған педагогикалық түзетудің арнайы әдістері: субъектілік-прагматикалық, табиғи салдарлар, компенсация әдісі, жұмыс әдісі, «жарылыс», сондай-ақ психологиялық және психотерапевтік әдістер, соның ішінде элеуметтік-психологиялық және рөлдік оқыту, гестал терапиясы, психодрама және т.б. [33].

Осылайша, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзету мәселесін теориялық талдау агрессияның мәні мен табиғатын түсінуге түбегейлі әртүрлі көзқарастардың бар екенін көрсетті, бұл мінез-құлық актінің де көп факторлы шарттылығының зерттелетін құбылысының көп өлшемділігі мен құпиялығын көрсетеді. агрессия мен агрессияның тұлғалық қасиеті ретінде.

Ең өнімді, біздің ойымызша, тұлғалық сипаттардағы және мінез-құлықтағы агрессивті көріністердің шарттылығын жоққа шығаратын тәсіл, соншалықты органикалық емес, элеуметтік-психологиялық себептер. Бұл факт жеке дамудың тәуелділігі әсіресе генетикалық бейімділікке емес, элеуметтік мәртебенің сапалы өзгеруіне айқын көрінетін жасөспірім балаларда анық көрінеді [34].

Жасөспірімнің дамуының элеуметтік жағдайындағы жағымсыз факторлар (отбасындағы тәрбиенің кемшіліктері, ересектер әлемімен ресми және бейресми қарым-қатынас жүйесіндегі отбасындағы жағымсыз климат, студенттік топтағы психологиялық жайсыздық және референттің теріс әсері) асоциалды бейресми топтар, мұғалімдермен қарым-қатынастың шиеленісуі

және т.б. д) жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлықтың пайда болуы мен көрінуіне, сондай-ақ агрессивтіліктің тұлғаның тұрақты қасиеті ретінде қалыптасуына объективті жағдай жасайды [35].

Жасөспірімдердегі деструктивті тенденциялардың өсуі жасөспірімдердің агрессиясын түзетудің ең тиімді әдістерін әзірлеуді қажет етеді, бұл бұзушылықтың өзіне ғана емес, ең алдымен оны тудыратын факторларға әсер етуді қамтиды.

Жасөспірімдік кезең – балалық шақтан ересектікке өту кезеңі. Бұл кезеңде жасөспірімдер олардың ішкі дамуына да, басқа адамдармен сыртқы қарым-қатынастарына да әсер ететін проблемаларға тап болуы мүмкін. Зерттеу көрсеткендей, жасөспірімдердің зорлық-зомбылық мінез-құлқына айналуы мүмкін сыртқы қиындықтар ата-аналардың теріс бақылауы мен құрдастарының қысымының нәтижесі болып табылады.

Уиллис (2010) агрессияның эмоционалды және мотивациялық аспектілері бар екенін айтты. Агрессияға эмоционалды тұрғыдан қарасақ, бұл жақындап келе жатқан ашудың нәтижесі. Мотивациялық тұрғыдан алғанда агрессия басқа адамдарға зиян келтіруге бағытталған әрекет болып табылады. Агрессивті мінез-құлықтың төрт түрі бар: физикалық агрессия, сөздік агрессия, ашулы агрессия және жек көру агрессиясы. Сонда агрессияның бұл түрлері үш аспектіде көрінеді: психомоторлық, аффективті және когнитивті.

Өз эмоциясын реттеу адамның эмоционалды дамуына оң әсер етеді. Эмоцияларды реттеу – бұл адамның өз жағдайын қоршаған ортаның талаптарына сәйкес келтіруге мүмкіндік беретін ішкі механизмі. Гросс эмоцияларды реттеуді адамның эмоцияларының түрлерін, иелену уақытын, сезімдерді қалай сезінуге және оларды қалай білдіруге болатынын реттеуге бағытталған жеке адам ішіндегі процесс ретінде анықтады. Эмоцияларды реттеудің екі стратегиясы бар: когнитивті бағалау және эмоцияны басу [36].

2 ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУДІ ТӘЖІРИБЕЛІК-ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

2.1 Жасөспірімдердегі агрессиялық мінез-құлықты анықтау жолдары

Агрессивті мінез-құлықты зерттеудің көптеген әдістері бар, мысалы, сауалнамалар, проекциялық және сызбалық тесттер, бақылау әдістері. Мен өз жұмысымда оқу тобында агрессияны анықтау үшін Басс-Дарки сауалнамасын және М.З. Друкаревич «Жоқ жануар».

Басса-Дарки сауалнамасы (1-қосымша)

Мақсаты: Мотивациялық агрессия тұлғаға тән деструктивті тенденциялардың жүзеге асуының тікелей көрінісі ретінде диагноз қойылады. Осы деструктивті тенденциялардың деңгейін анықтай отырып, ашық мотивациялық агрессияның көріну мүмкіндігін үлкен ықтималдықпен болжауға болады [10].

Техниканы қолдану ауқымы

Бұл әдіс жасөспірім кезінен агрессивтілікті зерттеу үшін қолданылады.

Сауалнама Басс-Дюрки 1957 жылы А.Басс пен А.Дарки әзірлеген және агрессивті және дұшпандық реакцияларды диагностикалауға арналған. Бұл сауалнама 75 мәлімдемеден тұрады, оған субъектілерден «иә» немесе «жоқ» деген бір мәнді жауап беру ұсынылады. Bass-Darkey сауалнамасын өңдеу жеке тұлғаның агрессивті және дұшпандық реакцияларының даму дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін арнайы индекстерді пайдалана отырып шығарылады, олар тиісті коэффициенттерді пайдалана отырып алынған жауаптарды қорытындылау арқылы анықталады (2- қосымша).

Агрессия мен дұшпандық көріністерін ажырататын өз сауалнамасын құра отырып, А.Басс пен А.Дарки реакциялардың келесі түрлерін анықтады:

1. Физикалық агрессия – басқа адамға физикалық күш қолдану.
2. Жанама – агрессия, айналмалы жолмен басқа адамға бағытталған немесе ешкімге бағытталмаған.
3. Тітіркену – азғантай қозу кезінде жағымсыз сезімдерді көрсетуге дайын болу (температура, дөрекілік).
4. Негативизм - пассивті қарсылықтан қалыптасқан әдет-ғұрыптар мен заңдарға қарсы белсенді күреске дейінгі мінез-құлықтың оппозициялық тәсілі.
5. Реніш – шынайы және ойдан шығарылған әрекеттерге басқаларды қызғаныш пен жек көру.
6. Күдікті адамдарға деген сенімсіздік пен сақтықтан басқа адамдар жоспарлап, зиян келтіреді деген сенімге дейін.

7. Вербальды агрессия – жағымсыз сезімдердің формасы (айқай, айқай) арқылы да, вербалды жауаптардың мазмұны арқылы да (қарғыс, қорқыту).

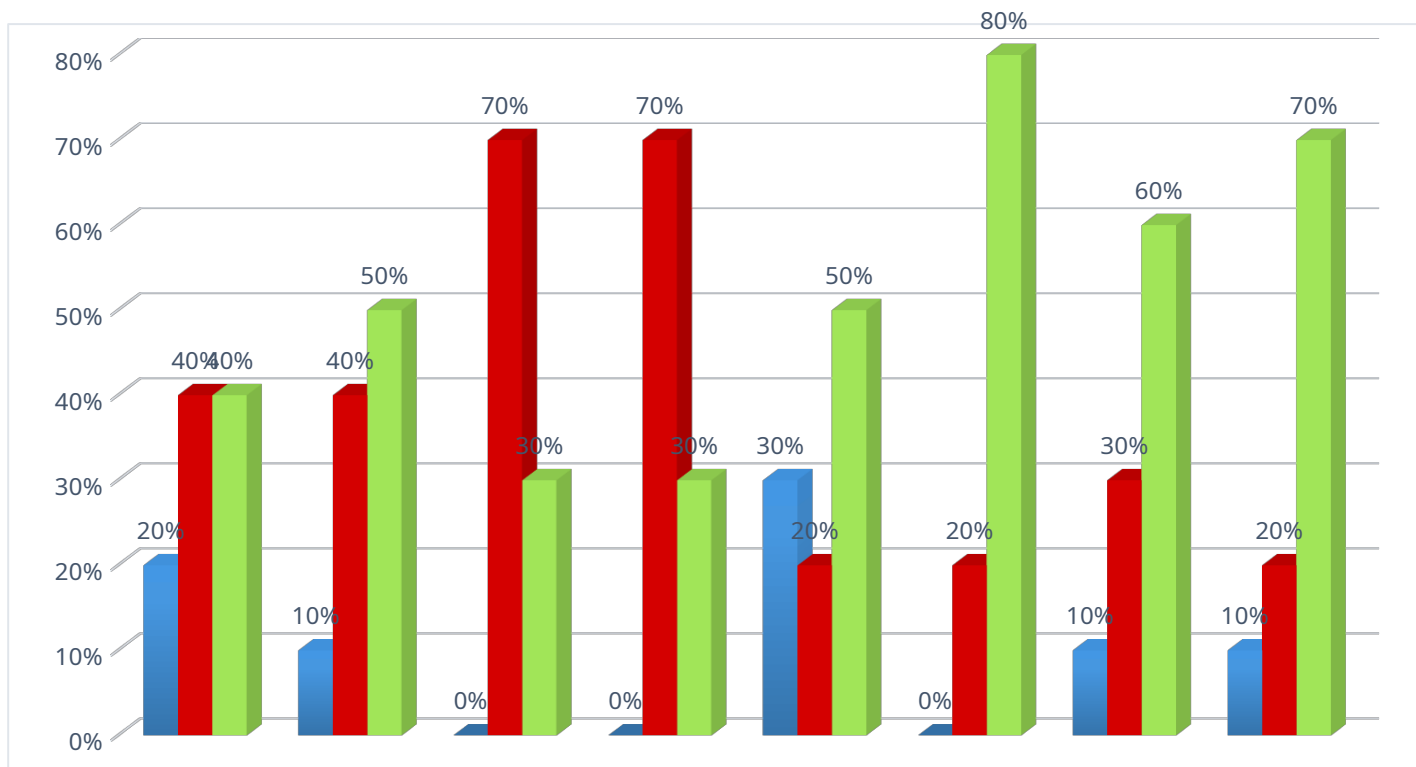
8. Кінә – субъектінің өзінің жаман адам екеніне, зұлымдық жасалып жатқанына ықтимал сенімін, сондай-ақ өкініш сезімін білдіреді [37].

Зерттеуге 14-18 жас аралығындағы 9-11 сыныптардың 20 оқушысы (10 ұл және 10 қыз) қатысты.

Зерттеу әдістері:

- **Басса-Дарки сауалнамасы**
- **М.З. Друкаревич проекциялық техникасы.**
- **«Жоқ жануар» әдісі.**

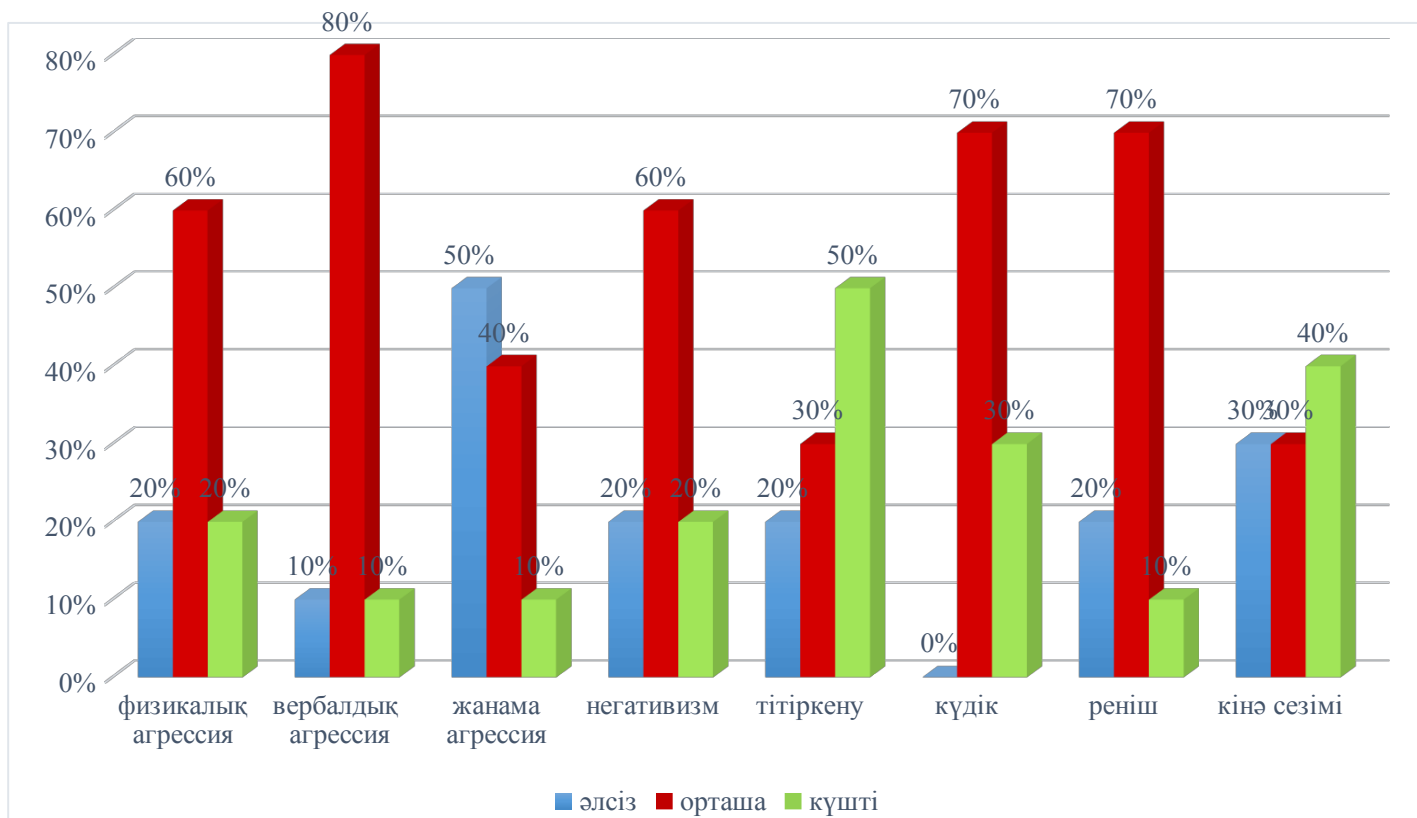
Зерттеу нәтижелері бойынша жасөспірім қыздар тобында респонденттердің көпшілігі агрессияның барлық түрлерінде орташа және тіпті күшті агрессияны көрсететінін көреміз (1-сурет). Мінездегі ең жарқын көріністер тітіркену, күдік, реніш және кінә болады. Жасөспірім ұлдар тобында респонденттердің көпшілігі агрессияны көрсетеді (2-сурет). Оның үстіне ұлдарда физикалық және ауызша агрессия, сондай-ақ негативизм, күдік пен реніш басым. Дегенмен, барлық агрессивті көріністерге қарамастан, жасөспірімдерде кінә сезімі жеткілікті жоғары, яғни жасөспірімдер түсіндіруге, әңгімелесуге, нұсқауларға оңай бейімделеді және өз қателіктерін мойындай алады [38].

физикалық агрессия вербалдық агрессия жанама агрессия негативизм тітіркену күдік реніш кінә сезімі

■ әлсіз ■ орташа ■ күшті

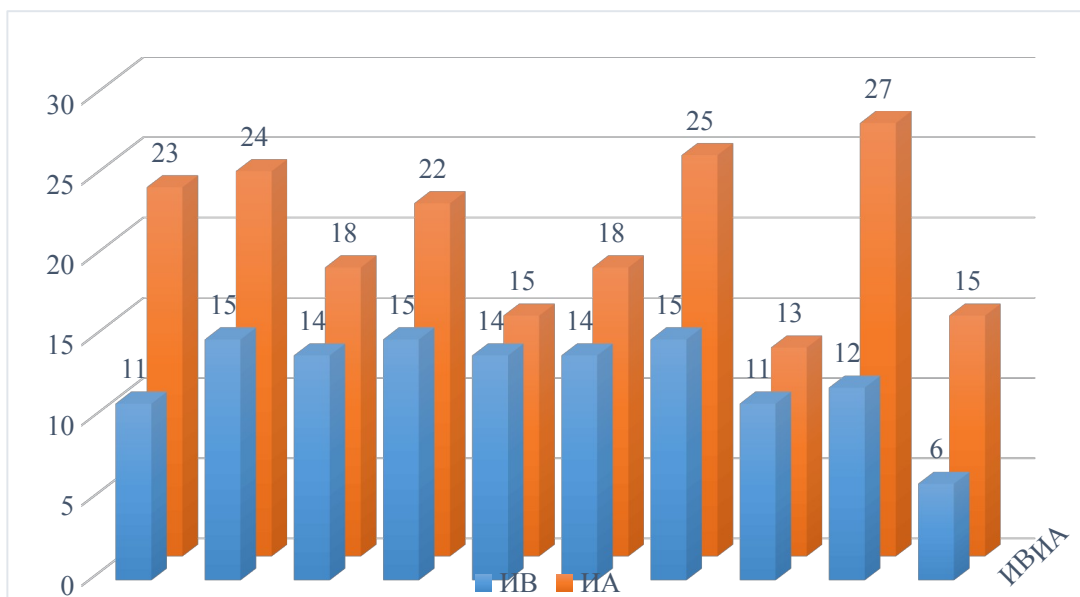
1-диаграмма. Зерттелетін жасөспірімдер (қыздар) тобы

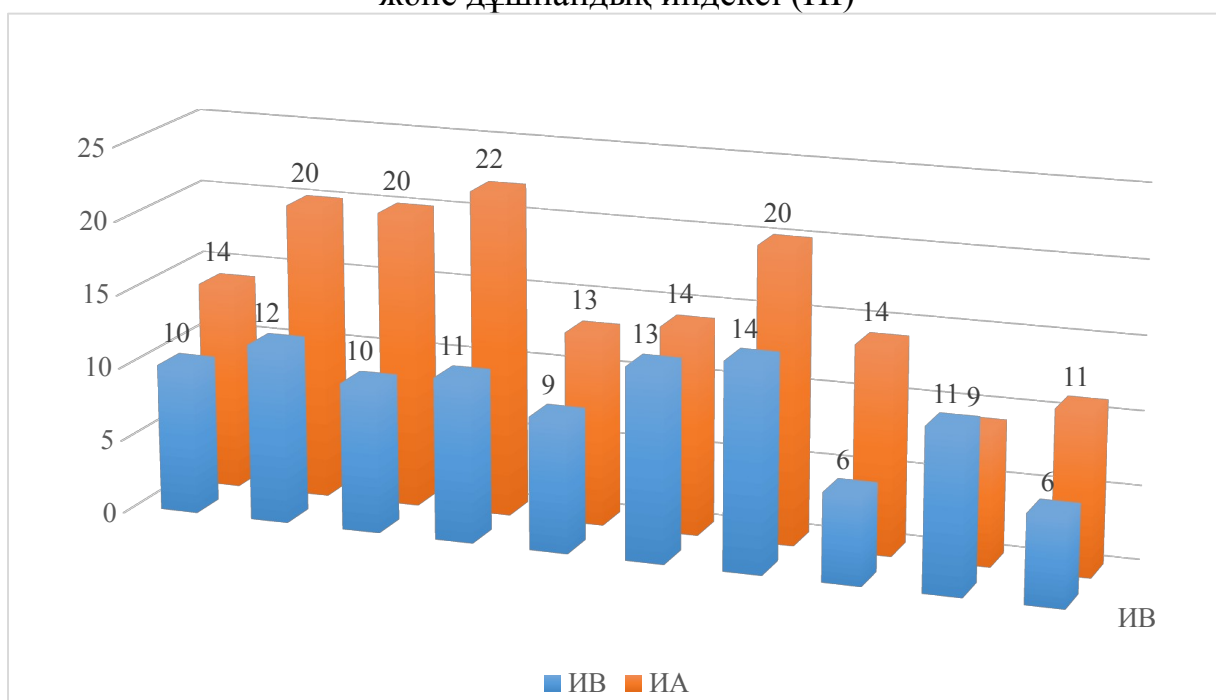
2-диаграмма. Зерттелетін жасөспірімдер (ұлдар) тобы

Агрессивтілік индексі 1, 2 және 3 шкалаларын қамтиды; дұшпандық индексі 6 және 7 шкаласын қамтиды.

Агрессивтілік нормасы оның индексінің мәні 21 ± 4 -ке тең, ал дұшпандық - $6-7 \pm 3$. Бұл ретте агрессивтіліктің көріну дәрежесін көрсететін белгілі бір мәнге жету мүмкіндігіне назар аударылады.

3-диаграмма. Зерттеу тобындағы (қыздар) агрессивтілік индексі (АИ) және дұшпандық индексі (ИВ)

4-диаграмма. Зерттеу тобындағы (ұлдар) агрессивтілік индексі (АИ) және дұшпандық индексі (ИВ)

Зерттеу нәтижелері бойынша ұлдарда агрессивтілік көрсеткіші қалыпты шектерде, ал қыздарда норманың жоғарғы шегінде немесе тіпті нормадан асып түсетінін көреміз. Ұлдардың 50% және қыздардың 90% -ында дұшпандық индексі нормадан жоғары.

Тұлғаның мотивациялық - талап етілетін саласын психологиялық талдау контекстінде түсінуге болатынын есте ұстаған жөн. Сондықтан, Басс-Дарки сауалнамасын басқа әдістермен бірге қолдану керек: психикалық жағдайдың

тұлғалық тестілері (Кэттелл, Спилберг), проекциялық әдістер (Лушер, Друкаревич) және т.б.

«Жоқ жануар» проективтік техникасы

Тұлғаны зерттеудің көптеген психологиялық әдістерінің ішінде «Жоқ жануар» проекциялық әдісі ерекше орын алады. Бұл оның интерпретациясы тапсырманы орындау үшін ең аз уақытты жұмсай отырып, жеке адам туралы кең ақпарат беретініне байланысты. Тест қарапайым ғана емес, сонымен қатар өте қызықты, ересектерге де, балаларға да қолжетімді.

М.З.Дукаревич психомоторлық қарым-қатынас ерекшеліктеріне сүйене отырып жасаған. Адам сурет салған кезде, сол кездегі қағаз парағы - бұл кеңістіктің ерекше үлгісі, онда басым (көп адамдар үшін оң) қолдың қимылдарының көмегімен сөздерді сақтай отырып, осы кеңістікке қатынасы бекітіледі. И.М.Сеченов кез келген ой қозғалыспен аяқталады [39].

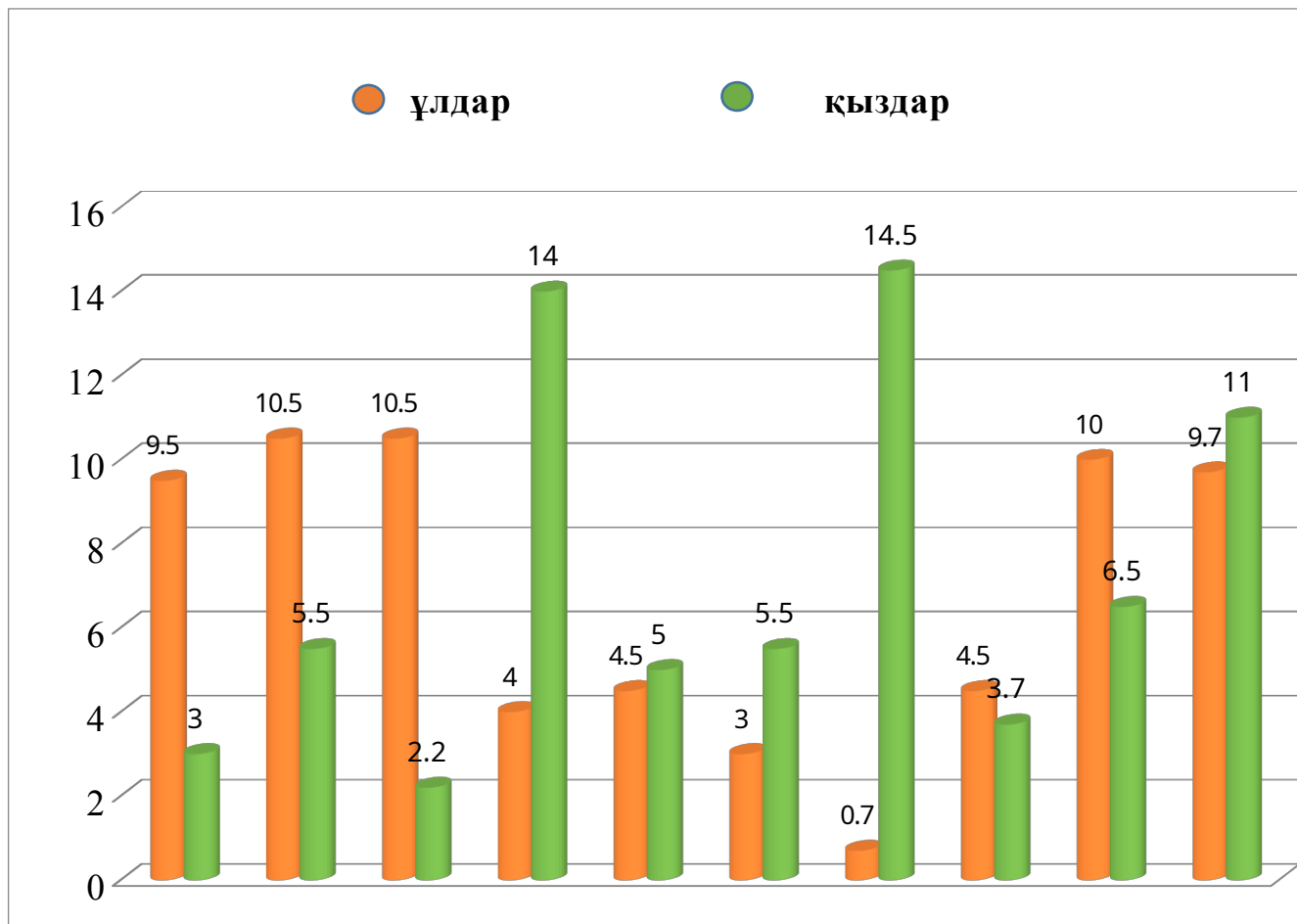
Мақсаты: жеке тұлғаны жалпы зерттеу, оның негізінде психолог оның кейбір ерекшеліктері туралы гипотеза ұсынады, ешқандай жағдайда жан-жақты диагнозсыз адам туралы біржақты тұжырымдар жасамайды.

Сызбалар ситуациялық көңіл-күйді ғана емес, сонымен қатар психиканың тұрақты белгілері мен сипаттамаларын көрсетеді:

- ерік сферасының жағдайы;
- эмоциялардың ерекшеліктері;
- темперамент ерекшеліктері;
- адамның дүниеге және өзіне деген қатынасы;
- көпшілдік немесе оқшаулану, сөйлегіштік немесе үнсіздік;
- агрессия деңгейі;
- интеллект пен шығармашылық деңгейі.

Жоба аясында біз жасөспірімдердегі агрессияның көрінісін ғана зерттейміз. Агрессияның симптомдық кешенін бағалау шкаласы 5-қосымшада келтірілген.

Субъектілердегі агрессия көрінісінің нәтижелері 6-қосымшада келтірілген.

5-диаграмма. «Жоқ жануар» тесті бойынша агрессивтілік көрінісінің нәтижелері

Зерттелетін жасөспірімдер тобында «Жоқ жануар» проекциялық әдісі бойынша тестті бағалау нәтижесі көрсеткендей, қыздарда агрессивтілік шкаласы 2,2-ден 14,5-ке дейін, ұлдарда 0,7-ден 10,5-ке дейін (5-график). Демек, ұлдарға қарағанда қыздар агрессияға көбірек бейім деген қорытынды жасауға болады.

2.2 Жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықты түзету әдістері

Жасөспірімдермен агрессивті мінез-құлықтың алдын алу және түзету жұмыстарының өзіндік ерекшеліктері бар. Бастапқы кезеңде жасөспіріммен жеке жұмыс тиімдірек, топтық формаларды пайдалану ұсынылмайды. Сіз де отбасыңызбен жұмыс істеуіңіз керек. Жасөспіріммен оның қызығушылықтарының ауқымы мен тұлғалық қасиеттерін ескере отырып, жеке жұмыс істеуге ерекше назар аудару керек. Жасөспірімді мүмкіндігінше бос уақытында қабылдау керек, өйткені бос уақыттың көптігімен жасөспірім қолайсыз ортаға түсуі мүмкін, бұл өз кезегінде агрессивті мінез-құлықтың қайталануына әкеледі.

Балаларды спорт мектептеріне тиімді жіберу. Спортпен шұғылдану жасөспірімнің бос уақытында ғана емес, сонымен бірге денсаулықты, дене

қорғанысын және тәртіпті нығайтуға көмектеседі. Бұл жерде балаға рахат әкелетін спорт түрін таңдау маңызды. Бейбіт жекпе-жекте бірін-бірі жеңіп алсын. Тек статикалық электр тогы сияқты агрессияның пайда болуына жол бермеу үшін. Өйткені, оның ауыр разрядтармен жарылып кететін қасиеті бар [39].

Жасөспірім енді бала емес, ол өзін ересек сезінеді және «ересектер әлемінде» өзін орнықтыруға ұмтылады. Сондықтан жасөспірімді ересектердің мүдделері аясында болатын, бірақ сонымен бірге жасөспірімнің өзін ересектер деңгейінде жүзеге асыруына және бекітуіне мүмкіндік беретін осындай әрекетке қосу қажет. Д.И. Фельдштейн қоғамда мойындалған және қоғамда мақұлданған әрекеттерді бөліп көрсетті. Бұл әрекеттің психологиялық мәні мынада: оған қатыса отырып, жасөспірім қоғам істеріне араласады, онда белгілі бір орын алады және ересектер мен құрдастар арасында белгілі бір әлеуметтік позицияға ие болады. Бұл әрекет барысында жасөспірімді ересектер қоғамның тең құқылы мүшесі ретінде таниды.

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының алдын алу және алдын алу әлеуметтік маңызды ғана емес, психологиялық тұрғыдан да қажет болып отыр. Ерте алдын алудың тиімділігі мәселесін келесі негізгі бағыттар бойынша шешу қажет: жасөспірімнің жақын ортасынан қолайсыз факторларды анықтау және оларды дер кезінде бейтараптандыру; девиантты мінез-құлықты дер кезінде диагностикалау және агрессивті мінез-құлықты психологиялық-педагогикалық түзетудің тәрбиелік-профилактикалық құралдарын таңдауда сараланған тәсілді жүзеге асыру. [40]

Жасөспірімнің мінез-құлқындағы ауытқуларды ерте анықтау, олардың пайда болу сипатын жүйелі талдау және таңдап алынған тәрбиелік-түзету жұмыстары жасөспірімдердің агрессивтілігін болдырмауға мүмкіндік береді. Агрессивті мінез-құлықтың бастапқы белгілерін және білім берудегі проблемаларды уақтылы анықтамау ауытқулардың созылмалы мінез-құлық бұзылыстарына жылдам өтуіне әкеледі.

Агрессивті мінез-құлықтың бір себебі - негізгі әлеуметтік дағдылардың болмауы. Мысалы, жасөспірім ашуды сөндіру үшін басқалардың арандатуына қалай жауап беру керектігін білмейді, әрқашан өз қалауын білдіруді және басқалардың әрекеттеріне барабар жауап беруді білмейді. Балаларды әлеуметтік дағдыларға үйрету агрессия деңгейін бірте-бірте төмендетуі мүмкін. Мұндай оқытудың кең тараған түрі – психологтың баламен жеке жұмысы, сонымен қатар топтық психологиялық тренинг.

Қазіргі уақытта мектептер мен басқа да балалар мекемелерінің базасында ұйымдастырылатын топтық тренингтер кең таралуда. Жаттығу әдістері әртүрлі. Бірақ барлық тренингтердің бір мақсаты бар - басқа адамдармен жағымды қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту, сондай-ақ травматикалық жағдайға тап болған балалар мен жасөспірімдерге психологиялық көмек көрсету.

Қазіргі уақытта психологиялық көмек жүйесі бірнеше құрамдас бөліктерден тұрады. Қазір түрлі мамандандырылған орталықтармен қатар

мектептерде, жоғары оқу орындарында, орта кәсіптік оқу орындарында, мектепке дейінгі және балалар үйінде де психологиялық көмек көрсетіледі. Психологиялық көмектің негізгі мақсаты – білім беру мекемелерінің тиімділігін арттыру. Бұл мақсат балалардың психологиялық денсаулығын үйлестіру және олардың дамуы мен мінез-құлқындағы ауытқулардың алдын алу арқылы жүзеге асырылады.

Психологиялық ауытқуларды анықтау және алдын алу үшін топтық психологиялық тренингтер жиі қолданылады, оның негізгі мақсаты басқа адамдармен жағымды қарым-қатынас және өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту болып табылады [40].

Алдымен әлеуметтік-психологиялық тренингті қарастырайық – «Қарым-қатынас өнері»

Мұның басты мақсаты – жас жеткіншектердің психологиялық денсаулығының бұзылуының алдын алу немесе балаларда психологиялық сау тұлғаның қасиеттерін қалыптастыру.

Психикалық денсаулықтың психологиялық аспектілері стресске төзімділік, әлеуметтік бейімделу және өзін-өзі табысты жүзеге асыру үшін алғышарттар болып табылатын жеке қасиеттердің жиынтығы болып табылады. 1 сағатқа 66 сабақ береді.

Келесі қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді:

1. Өзіңізді, күшті және әлсіз жақтарыңызды қабылдау, өзіңіздің құндылығыңыз бен бірегейлігіңізді, мүмкіндіктеріңізді түсіну.
2. Басқа адамдарды қабылдау, жасына, мәртебесіне, ұлтына карамастан әр адамның құндылығын сезіну.
3. Рефлексияның жақсы дамуы, өзінің эмоционалдық жағдайын, мінез-құлық мотивтерін, іс-әрекеттің салдарын тани білу.
4. Стресске төзімділік, қиын жағдайларда өз ресурстарын таба білу.

Барлық сабақтар ойын, ертегідегі психологиялық жаттығулар түрінде өткізілуі керек.

Екінші тренинг – «Қақтығысты жеңу»

Бұл тренингтің мақсаты – жасөспірімдердің ашулану себептерін түсініп, оның көрінуіне жауапкершілікпен қарауына жағдай жасау. Травматикалық жағдайларда баламалы мінез-құлық үлгілерін үйрету, ашумен күресудің жеке стилін қалыптастыру.

1 сағаттан 36 сабақ береді.

Жұмыс 3 кезеңнен тұрады:

1. ашу-ызаны зерттеу, оның жойқын және жасампаздық күшін сезіну.
2. ашу мен ашу сезімін, агрессивті мінез-құлықты тәрбиелеу. Баламалы әңгіме стильдерін зерттеу.
3. өзінің ашу-ызасының жеке ерекшеліктерін зерттеу, травматикалық жағдайларда жеке мінез-құлық стилін құру және осы тандау үшін жауапкершілікті алу үшін жағдайларды қалыптастыру.

Сабақтар барысында ашудың негізгі себептері, оның мақсаты мен жазасы анықталады.

3 ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ

3.1 Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық - педагогикалық түзету бағдарламасы

Зерттеу барысында алға қойылған гипотезаны растау немесе теріске шығару үшін жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзетудің психологиялық-педагогикалық бағдарламасы жүзеге асырылды. Бағдарламаның мақсаты – жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету.

Осы мақсатқа жету үшін келесі бағдарламалық міндеттер айқындалды:

- 1) өзін-өзі бақылау және өзін-өзі реттеу деңгейін арттыру;

2) баланы басқа адамдардың сезімдерін, күйлерін және мүдделерін түсінуге үйрету;

3) студентке өзінің деструктивті-агрессивті мінез-құлқын жүзеге асыруға мүмкіндік беру;

4) оң адекватты өзін-өзі бағалауды қалыптастыру;

5) агрессияны қоғамда қолайлы формаларда көрсету қабілетін дамыту;

6) тұлғааралық қақтығыстарды конструктивті шешу жолдарын тұжырымдау және дағдыларын дамыту;

7) жасөспірімдерде өмірлік қиындықтарды қабылдау және өмір сүру қабілетін дамыту.

Анықтау экспериментіне қатысушылардың барлығы түзету бағдарламасы жүргізілген топқа қосылмаған. Алғашқы диагностика нәтижелері бойынша 18 субъектінің 15 жасөспірім (83,3%) агрессивтілік деңгейін орташадан төмен және жоғары көрсетті. Түзету бағдарламасы әрқайсысы 20 минуттық үзіліспен шамамен 1,5 сағатты алатын 10 сессияны қамтиды. Сабақтардың жиілігі аптасына 2 рет болды. Бағдарламаны тиімді жүзеге асыру үшін топта оңтайлы саны 8-15 адам. Бағдарламаны жүзеге асыру формасы мұғаліммен топтық сабақтар цикліне арналған.

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзету бағдарламасы келесі белгілермен жұмыс деңгейлеріне негізделген: когнитивтік, мотивациялық, эмоционалдық және мінез-құлық.

Танымдық ерекшеліктерімен жұмыс деңгейінде тақырыптар келесідей болуы мүмкін: өзіне деген сенімділік, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бағалау, өзінің және басқа адамдардың агрессивті мінез-құлқын зерттеу, конфликттегі мінез-құлық, мінез-құлықтың конструктивті және деструктивті тәсілдері [41].

Мотивациялық ерекшеліктермен жұмыс істеу процесінде өзекті тақырыптарды таңдау келесідей болуы мүмкін: тез әрекет ету дағдылары, конфликттік жағдайдан шығу жолдары, өзін және жанжал кезіндегі жағдайды басқару.

Эмоциялық сипаттамалармен жұмыс жасау деңгейінде келесі тақырыптарға назар аудару қажет: өз эмоцияларының сауатты көрінісі, агрессивті реакцияларды тежеу, шиеленісті жеңілдету жолдары, зейінді белсендіру, эмоционалдық климатты қалыптастыру, жағымсыз сезімдерді тану [42].

Мінез-құлық ерекшеліктерімен жұмыс істеу кезінде жасөспірімдер ойнауға дағдыланған үйреншікті мінез-құлық рөлдерін түсінуге, сонымен қатар өзін ғана емес, айналасындағыларды да көре білуге назар аудару қажет; жанашырлық қабілеті, сондай-ақ сіздің жаман көңіл-күйіңіз туралы қолайлы тәсілдермен сөйлесу мүмкіндігі; басқалардың көңіл-күйін құрметтеу. Агрессивті жасөспірімдермен оқыту жұмысына қарсы көрсетілім бар: келіспеушілік және бала мен ата-ананың жұмыстың бұл түріне теріс қатынасы.

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзетуге арналған бағдарламамыздың әдіснамалық негізін когнитивтік, құрылымдық, сонымен қатар тұлғалық-бағдарлы тәсілдер принциптері құрайды.

Жұмысты ұйымдастыру мынадай принциптерге негізделеді: жауапкершілік: педагогикалық психолог студенттердің денсаулығына қамқорлық жасауы керек, олардың жұмысының нәтижесін олардың зиянына пайдаланбайды; гуманизм: барлық оқушыларға зорлық-зомбылықсыз және зорлықсыз құрмет пен мейірімділік таныту; құзыреттер: педагог-психолог өз құзыретінің шекарасын қатаң түрде анықтайды және ескеруі керек; құпиялылық: педагог-психологтың жұмыс барысында алған барлық ақпараты саналы түрде немесе кездейсоқ ашуға жатпайды [42].

Түзету бағдарламасының жұмыс әдістеріне: пікірталас, ойын, әңгімелесу, нақты жағдаяттарды талдау, психогимнастикалық жаттығулар жатады. Әрбір сабақтың құрылымын қысқаша сипаттаңыз. Сабақтың басы: Сәлемдесу рәсімі, топтағы жалпы атмосфераны талқылау, әрі қарай жұмыс істеу үшін топтық көңіл-күй. Сабақтың негізгі бөлімі: балаларды жаттығуларға баулу. Жаттығуды өткізу. Нәтижелерді талқылау. Сабақтың соңы және рефлексия: педагог-психологтың қорытынды сөзі, әр сабақтың соңында рефлексия міндетті түрде жүргізіледі.

Әр топтық сабақты психологтың кіріспе сөзімен бастап, топта жылы және эмоционалды ахуал туғызу әдетке айналған. Оқытушы қатысушыларды жиналыстың тақырыптарын қамту үшін белгілейді, сонымен қатар сөзді сабаққа қатысушыларға беру қажет. Жасөспірімдер өздерінің қазіргі денсаулық жағдайымен бөлісуі керек, бұл сезімдерді анықтау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Одан кейін жаттығулар мен әдістерді орындауды қамтитын сабақтың негізгі мазмұнын бақылайды. Сабақтарды аяқтаудың маңызды құрамдас бөлігі мағыналық және эмоционалдық рефлексия болып табылады және сабақ қоштасу рәсімімен аяқталады.

Әрбір сабақтың барысы келесідей құрылымдалған:

1. Педагог-психологтың кіріспе сөзі;
2. Сабақтың мақсатымен таныстыру, топтағы тәртіп ережелерін қамту;
3. Жаттығуларды орындау;
4. Педагог-психологтың пікір алмасу, ой толғау, қорытынды сөзі.

Түзету бағдарламасының бірінші сабағының толық мазмұны төменде берілген, қалған сабақтардың мазмұны қосымшада сипатталған.

№1 сабақ, «Танысайық» тақырыбы. Сабақтың мақсаты: сенім атмосферасын құру; жұмысқа деген көңіл-күй; бағдарлама үшін таңдалған тақырыптарды талқылау, олардың қатысушылар үшін маңыздылығы, қатысушылардың алдағы жұмыстан күтулерін анықтау. Құралдар: әр қатысушыға мағыналы зат, қорап, спиннер, түрлі жануарлардың түрлі-түсті карталары, қиындықтар бейнеленген карточкалар.

Сабақтың мазмұны:

Жаттығу: 1 «Кездесіп, қарлы допты домалаймыз». Бұл жаттығудың мақсаты: педагог-психологпен қарым-қатынаста психологиялық кедергіні жеңу, онымен танысу. Жүргізуші әрбір қатысушыдан алдын ала (сынып жетекшісі арқылы) өзімен бірге қатысушы үшін кішкентай және маңызды нәрсені: брошь, сырғалар, медальон, магнит, зергерлік қорап және т.б. әкелуін сұрайды. Педагог-психолог кіріспе сөз сөйлеп, танысу ережелерін түсіндіреді, өзінің символдық затын осы жаттығу үшін арнайы жасалған қорапшаға салады, өзі туралы әңгімелейді, таңдауын түсіндіреді. Қатысушылар сағат тілімен өздерін таныстырады, бұл қорапты бір-біріне беріп, өз заттарын жәшікке салады және баяндамашыға ұқсастық бойынша оны да, өздерін де айтады. Бұл жаттығудың соңында жүргізуші әр қатысушының атын және оның маңыздылығын атап, «Қарлы кесек» аяқтайды. Бұл жаттығу қатысушылармен танысуға, сенімділікті арттыруға, эмоцияларды білдіруге және құнды нәрсемен бөлісу қабілетін дамытуға бағытталған.

Жаттығу: 2 «Сын есім». Бұл жаттығудың мақсаты: қатысушыларды біріктіру, топта қолайлы климат құру. Көмекші материал ретінде педагог психолог «Спиннерді» пайдаланады, онда көрсеткі бейнеленген. Үй иесі қатысушылардың бірін кездейсоқ таңдайтын спиннерді айналдыра бастайды. Дәл осы адамға үй иесі 2 сын есімді тағайындауы керек, олардың біреуі сыртқы түрін, екіншісі кейіпкердің қасиетін сипаттайды. Ал ұқсастық бойынша қатысушылар бұл ойынды жалғастырады. Бұл жаттығу топ құруға, ойлауды дамытуға, қолайлы климат құруға өте тиімді. «Айналдырғышты» пайдалану атмосфераға ойнақылық, интрига және ойнақылық қосады, қатысушыларды босаңсытады.

Жаттығу: 3 «Қасиеттер». Бұл жаттығудың мақсаты – топта жылы және жағымды эмоционалды климатты қалыптастыру, топтық бейімділіктерді анықтау, сондай-ақ жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынасты байқау. Бұл жаттығуда педагог-психолог үлестірмелі материалдарды: түрлі жануарлардың түрлі-түсті карталарын пайдаланады. Ережені түсіндірмес бұрын жүргізуші жұпқа бөлуді сұрайды. Қатысушылар шағын топтарға бөлінумен айналысып жатқанда, мұғалім суреттері бар карталарды орналастырады. Әрі қарай жүргізуші бұл жаттығудың ережелерін түсіндіреді. Қатысушылар бір-бірден жануарлар бейнеленген карталарды таңдап, жұппен жұмыс істей отырып, серіктесіне осы жануардың серіктесімен байланыстырған сапасын береді. Бұл үшін қатысушыларға 2 минут уақыт беріледі. Содан соң бір-бірден карточканы көрсетіп, қатысушының атын, сапасын атап, сыныптың ортасына шығады. Мысалы: (мысықтың суреті бар картаны көрсету) Мен Катяны мысықпен байланыстырамын, өйткені ол да сондай мейірімді және қиын уақытта оның көңілін жұбатып отырады. Аналогия бойынша қатысушылар бірдей әрекеттерді орындайды. Бұл жаттығуға қатысушылардың жұп таңдауы жасөспірімдер арасындағы достық пен қарым-қатынасты көруге көмектеседі. Иллюстрацияларды қолдану жаттығуға деген қызығушылықты арттырады. Сонымен қатар қиял мен ойлау дамиды.

Жаттығу: 4 «Позитивті презентация». Бұл жаттығудың мақсаты – оқушылардың өзіне сенуіне, жолдастарына және өзіне қолдау көрсету. Бұл жаттығудың мәні бірлескен біртұтас тарихты құру болып табылады. Жаттығудың басында жүргізуші карталарды (біреуі арқылы) таратады, оларда әртүрлі қиындықтар: шалшыққа құлау, балшыққа түсу, қолдағы гематома және т.б. Қатысушылар шеңберге отырады. Жүргізуші ережелерді түсіндіреді, бірлескен әңгіме үшін басты кейіпкерді ойлап табады. Карточкаларға қарап, сағат тілімен қатысушылар қысқаша кіріспе айтады: олар бұл қиын жағдайға қалай түсті. Қасында отырған келесі адам осы мәселенің шешімін табады. Әрі қарай тағы да қиын жағдайға толы әңгіме, оның жанында отыру – мәселенің шешімі. Жүргізуші әңгімені жақсы аяқтай отырып, әңгімені аяқтайды. Бұл жаттығу қиялын дамытуға бағытталған, әңгіме құру барысында балалар бір-бірін қолдап, ұсынып отырады, жағымды атмосфера қалыптасады. Бұл жаттығу соңғы болып табылады. Педагог-психолог барлығын өз орындарына отырғызуды сұрайды, сабақты бөлісу мен рефлексия жүргізеді, қорытынды сөз сөйлейді.

№2 сабақ, «Бетпе-бет» тақырыбы. Сабақтың мақсаты: агрессивтілік кезіндегі өзінің эмоциясын және өзін түсінуге арналған рефлексиялық дағдыларды қалыптастыру. Құралдар: таза ақ парақтар, желім, түрлі табиғат құбылыстары, тастар бейнеленген шағын карточкалар түріндегі үлестірмелі материал. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Ауа райы болжамы»; жаттығу: 2 «Аяқ киімдегі тас»; жаттығу ойыны:

№3 сабақ, «Білмегендер» тақырыбы. Сабақтың мақсаты: агрессияны білдірудің деструктивті тәсілдерін білуге арналған рефлексиялық дағдыларды қалыптастыру. Құралдар: «сезім» презентациясы, фломастер, қаламсаптар, таза ақ парақтар. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Ыңғайсыз жағдай»; жаттығу: 2 «осының бәрі менің сезімдерім»; жаттығу: 3 «Әзіл-қалжың хат» + «қарлы кесек» ойыны.

№4 сабақ, «Аяндар болуы керек!» тақырыбы. Сабақтың мақсаты: өзінің жағымды қасиеттерін жүзеге асыру үшін рефлексиялық дағдыларды қалыптастыру. Құралдар: жануарлардың, адамдардың, заттардың әртүрлі бейнелерімен таныстыру; Карточкалардың 2 жинағы: «Тик», «Так», теріс және жағымды ойлары бар мәлімдемелер. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Әсер»; жаттығу: 2 «Тик-Ток»; жаттығу: 3 «Махаббат туралы мәлімдеме».

№5 сабақ, «Біздің барлық мәселеміз басымызда» тақырыбы. Сабақтың мақсаты: олардың агрессивті мінез-құлқының мотивтерін және басқа адамдарды зерттеу. Құралдар жинағы: доп. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу-ойын: 1 «Екі лагерь»; жаттығу: 2 «монолог».

№6 сабақ, «Сенім» тақырыбы. Сабақтың мақсаты - өзін-өзі реттеу әдістерін үйрету. Құралдар: қаламдар, бос парақтар. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Әртүрлі жауаптар»; 2-жаттығу: «махаббат пен ашу».

№7 сабақ, «Өзіңді тану» тақырыбы. Сабақтың мақсаты жасөспірімдердің қажеттіліктерін және басқалардың өзара әрекетін қанағаттандырудың балама жолдарын табу. Құралдар: қаламдар, бос парақтар. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Болашақ»; жаттығу: 2 «Патша мен патшайым».

№8 сабақ, тақырыбы «Ойындар уақыты». Сабақтың мақсаты – жасөспірімдердің қажеттіліктерін қанағаттандырудың балама жолдарын және басқалардың өзара әрекетін табу. Құралдар: конструктор, бос сіріңке жәшіктері, «Дженга» ойыны бірнеше данада. Сабаққа кіретін жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Егер ... мен едім ...»; жаттығу: 2 «Үй»; жаттығу: 3 «Осында тұратын адам».

№9 сабақ тақырыбы: «Әңгімелесейік?» ашық пікірталас. Сабақтың мақсаты кикілжіңдегі мінез-құлық дағдыларын үйрету, сонымен қатар агрессивтілік, агрессия және оның түрлері туралы айту, бірлескен шығармашылық жұмыс арқылы ұжымды біріктіру. Құралдар: сурет қағазы, түрлі-түсті қарындаштар, түрлі-түсті маркерлер, желім, түрлі-түсті қағаз. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Әлем кілемі»; жаттығу: 2 «Аяқталмаған сөйлемдер».

№10 сабақ, тақырыбы: «Сыныптың соңғы күні». Сабақтың мақсаты – қорытындылау; жинақталған тәжірибені жалпылау; әсер алмасу. Аспаптар: түтікке оралған қатысушылардың аты-жөні жазылған жазбалар; кара сөмке, психологиялық түсініктер жазылған карточкалар, жаттығулар. Сабаққа енгізілген жаттығулар тізімі: жаттығу: 1 «Тілек»; жаттығу: 2 «Мен жаңадан не білдім».

Сонымен, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету 13-15 жас аралығындағы 8-сынып оқушыларымен топтық түрде сабақ өткізу болып табылады. Топ 15 адамнан тұрды. Сабақтардың жиілігі аптасына 2 рет, сабақтың ұзақтығы 20 минут үзіліспен 1,5 сағат. Бағдарлама 10 негізгі тақырыптан тұрады. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық коррекциялау бағдарламасының мақсаты – агрессивтілік деңгейін оңтайлы деңгейге дейін өзгерту.

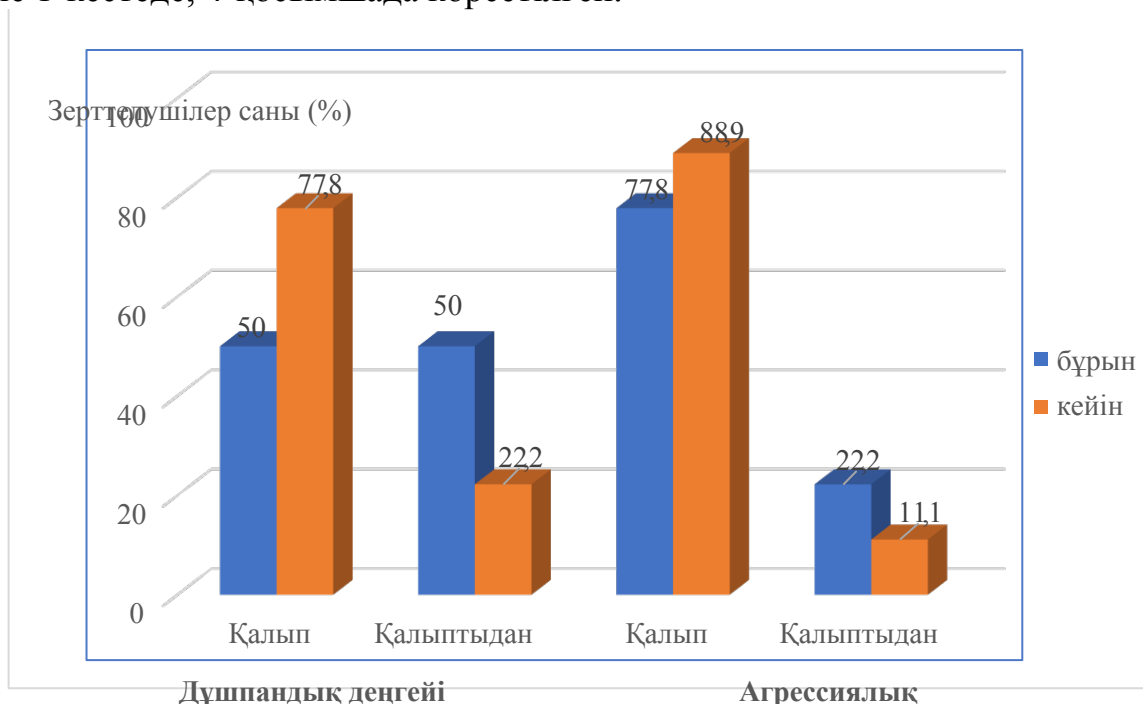
Бағдарламаның тиімділігінің критерийі агрессивтілік деңгейінің оптимумға дейін өзгеруі болып табылады.

3.2 Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу нәтижелерін талдау

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасы енгізілгеннен кейін екінші диагностика жүргізілді. Сыныпта бұрын анықтау экспериментіне қатысқан 20 оқушыдан түзету бағдарламасына 15 жасөспірім қатысты, қалыптастырушы эксперимент анықтаушы эксперименттің бірдей әдістері бойынша жүргізілді: агрессия жағдайының диагностикасы (А. Басса-А. Дарки); «Психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» (Г.Айзенк); ішкі агрессивтіліктің диагностикасы (С. Dayhoff); сонымен қатар когнитивті компонентті анықтауға арналған тестілеу [43].

Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті мінез-құлқты зерттеудің соңғы нәтижелерін салыстыру А.Басс-А әдісі бойынша психологиялық-педагогикалық

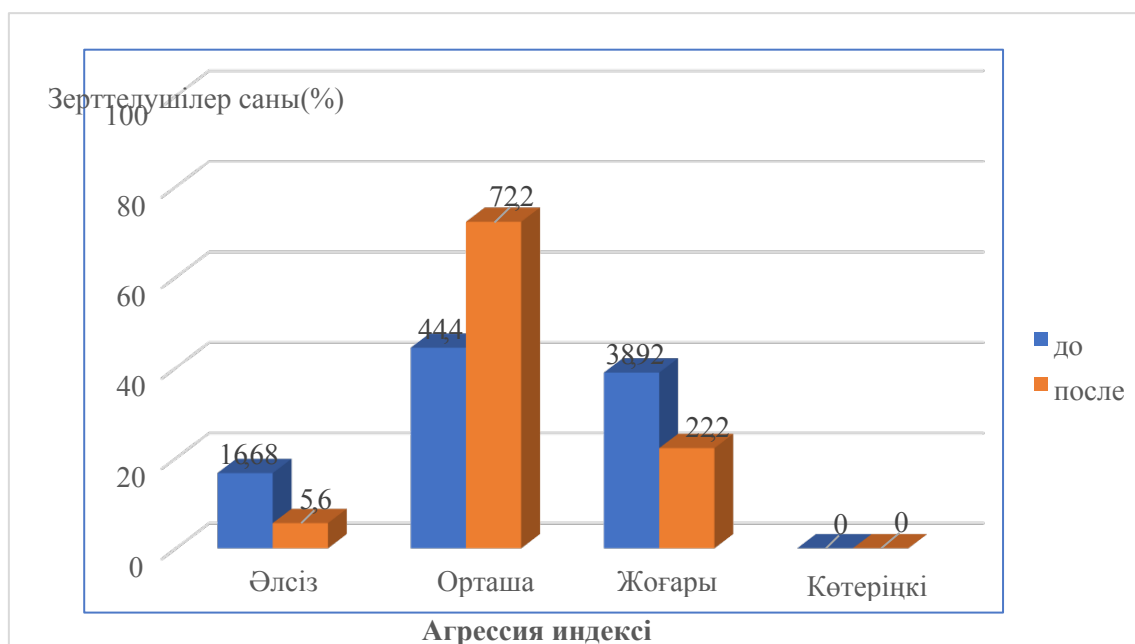
түзету бағдарламасын жүзеге асыруға дейін және кейін. Қараңғылар 7-суретте және 1-кестеде, 4-қосымшада көрсетілген.

6-диаграмма. А.Басс – А әдісі бойынша зерттеу нәтижелері. Дарки бағдарламаны іске асыруға дейін және кейін

Түзету бағдарламасынан кейін оң үрдісті байқауға болады. Норманы қайта бөлуде тұрған дұшпандық деңгейі 27,8%-ға өсті. Норманы қайта бөлуде болатын агрессивтілік деңгейі сәйкесінше 11,1%-ға өсті, нормадан жоғары дұшпандық және агрессивтілік деңгейлері төмендеді. Дұшпандық пен агрессивтілік деңгейі қалыпты шектерде болатын жасөспірімдер саны өсті. Демек, жасөспірімдер өздерінің жағымсыз жағдайын жақсы жеңе алады, сонымен қатар оларда қарым-қатынас қиындықтары аз болады, бұл оларды конструктивті тұлғааралық қарым-қатынасқа әкеледі.

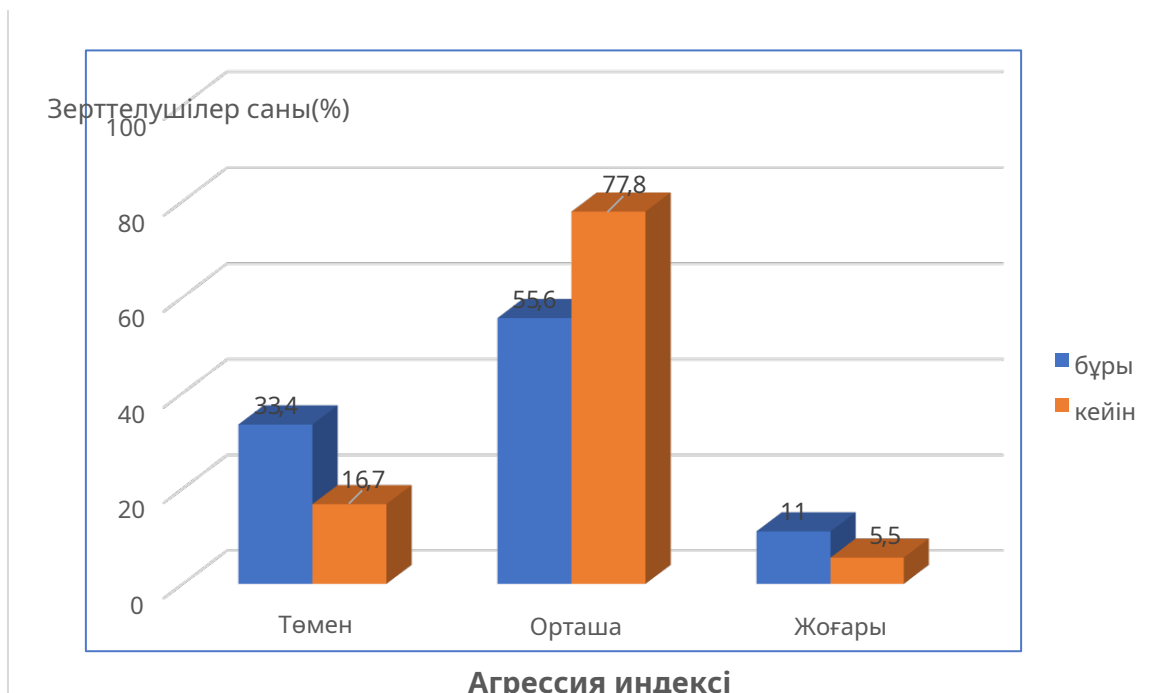
Екінші диагноз «ішкі агрессивтілік» әдісі бойынша жүргізілді (С. Дайхофф). Жасөспірімдердің ішкі агрессивтілік деңгейі бойынша алынған нәтижелерді салыстыру 8-суретте және 2-кестеде, 4-қосымшада көрсетілген.

7-диаграмма. Бағдарламаны жүзеге асыруға дейінгі және кейінгі «Ішкі агрессивтілік» (С. Дейхофф) әдісі бойынша зерттеу нәтижелері.

Қалыптастырушы эксперимент нәтижесінде алынған мәліметтерді салыстыру мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: 22,2% (4 адам) ішкі агрессивтіліктің жоғары деңгейіне ие болды. Сондай-ақ 72,2% (13 адам) орташа (оңтайлы) деңгейді жинады, ал тек 5,6% (1 адам) ішкі агрессивтіліктің әлсіз/төмен деңгейінің көрсеткішін алды. Сәйкесінше, бұл деректер оң үрдісті көрсетеді, психологиялық-педагогикалық түзету енгізілгеннен кейін көрсеткіштер оңтайлыға қарай өзгерді.

Қайталанатын диагностика да «Психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» (Г.Айзенк) әдісі бойынша жүргізілді. Алынған нәтижелерді салыстыру 9-суретте және 3-кестеде, 4-қосымшада көрсетілген.

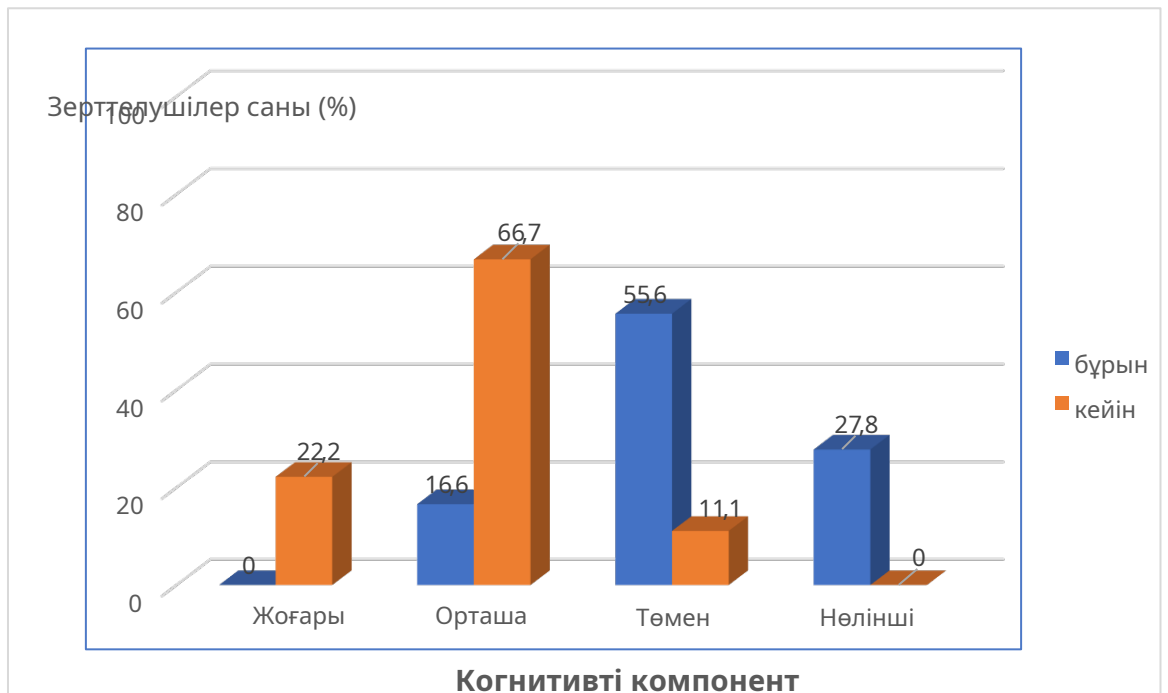

8-диаграмма. «Психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» (Г.Айзенк) әдісі бойынша бағдарламаны жүзеге асыруға дейінгі және одан кейінгі зерттеу нәтижелері.

Алынған нәтижелерге сүйене отырып, оң динамика бар екенін көреміз. Агрессивтілік деңгейлері бойынша көрсеткіштер оңтайлыға қарай өзгерді. 3 адамға (16,7%) агрессивтіліктің төмен деңгейі тән, бағдарламаны жүзеге асырғаннан кейін деңгейі төмен балалардың саны азайғанын көреміз. 14 адам (77,8%) орташа деңгейде, анық, орташа деңгейлі балалар саны өсті.

Ең жоғары деңгей 1 жасөспірімге (5,5%) тиесілі.

Қайта диагностика да оқушылардың осы саладағы білімін тексерудің қосымша шарты, психологиялық тестілеу, «танымдық компонент» танымдық белсенділік деңгейін анықтау арқылы жүргізілді. Алынған нәтижелерді салыстыру 10-суретте және 4-кестеде, 4-қосымшада көрсетілген.

9-диаграмма. «Бағдарламаны жүзеге асыруға дейінгі және одан кейінгі танымдық белсенділік деңгейі» тестілеу бойынша зерттеу нәтижелері.

Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті мінез-құлықты түзету бағдарламасын жүзеге асырғаннан кейін алынған суретте көрсетілген нәтижелерді салыстыру оңтайлыға қарай айтарлықтай өзгерістер болғанын көрсетеді. Әлбетте, деңгейі жоғары балалар саны – 4 адамға (22,2%) өсті, орташа деңгейлі жасөспірімдер саны да – 12 адамға (66,7%) өсті, бұл жасөспірімдердің сындарлылықты түсініп, ажырата бастағанын көрсетеді. және деструктивті мінез-құлық басқаларға зиян келтірместен өзін-өзі қоғамға қолайлы тәсілдермен ұстауды үйрену арқылы. Өз кезегінде, деңгейі төмен балалар саны – 2 адамға (11,1%) азайып, нөлдік деңгей мүлдем жойылды. Сондықтан барлық жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлық туралы түсінік бар. Басқаларға зиян келтірмей, жағымсыз эмоциялармен күресуді үйренді.

Бағдарламаның тиімділігін бағалау мақсатында психологиялық жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын педагогикалық түзету, зерттеу нәтижелерін математикалық өңдеу әдістері бойынша жүргізілді: агрессия жағдайының диагностикасы (А. Басса-А. Дарки); «психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» (Г.Айзенк бойынша); ішкі агрессивтіліктің диагностикасы (С. Дайхофф). Математикалық өңдеу танымдық белсенділік деңгейін анықтау үшін қайталама тестілеуге таралмады, өйткені бұл жасөспірімдердің зерттелетін тақырып бойынша білімін тексерудің қосымша шарты болып табылады [44].

А. Басс А әдісі бойынша тәуелділік деңгейінің көрсеткіштерін салыстырайық. Дарки «Агрессия жағдайының диагностикасы». Гипотезаларды құрастырайық:

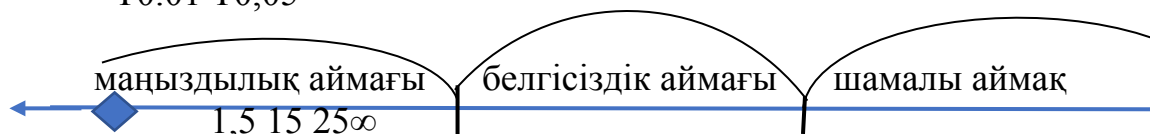
H_0 : жасөспірімдердің агрессивтілігінің деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан аспайды.

H_1 : Жасөспірімдердің агрессивтілік деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан асып түседі. Ауысымдарды талдап көрейік, көріп отырғанымыздай, олардың көпшілігі нөлден төмен, теріс белгілерге ие. Біз оларды типтік деп санаймыз, өйткені олар көп. $T_{emp} = 1,5$ (А. Басс - А. Даркидің «Агрессия күйінің диагностикасы» әдісі бойынша. $n=14$ кезіндегі T сыни мәндерін тауып, маңыздылық осін сызайық (11-сурет).

$$T_{cr} = 15 (p \leq 0,01);$$

$$T_{cr} = 25 (p \leq 0,05).$$

$$T_{0,01} \quad T_{0,05}$$

1-сурет. Маңыздылық осі

T_{emp} маңыздылық аймағында, H_0 қабылданбайды. $T_{emp} < T_{cr}$ – біз H_1 қабылдаймыз. Жасөспірімдердің агрессивтілігінің деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан асып түседі. T_{emp} маңыздылық аймағында, H_0 қабылданбайды. Агрессивті мінез-құлық деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағыты бойынша ығысу қарқындылығынан асып түседі. бұл қарқындылықтың «типтік» жағына ығысу айтарлықтай басым екенін білдіреді. С. Дейхофтың «Ішкі агрессивтілік диагностикасы» әдісі бойынша өзара тәуелділік деңгейінің көрсеткіштерін салыстырайық. Гипотезаларды құрастырайық:

H_0 : жасөспірімдердің агрессивтілігінің деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан аспайды.

H_1 : Жасөспірімдердің агрессивтілік деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан асып түседі. Ауысымдарды талдап көрейік, көріп отырғанымыздай, олардың көпшілігі нөлден төмен, теріс белгілерге ие. Біз оларды типтік деп санаймыз, өйткені олар көп.

$T_{emp} = 16$ («Ішкі агрессивтілік» әдісі бойынша (С. Дайхофф)). $n = 13$ кезінде (нөлдік жылжуларды есепке алмағанда) T -ның критикалық мәндерін табайық және мәндік осін салайық (12-сурет).

$$T_{cr} = 12 (p \leq 0,01)$$

$$T_{cr} = 21 (p \leq 0,05)$$

$$T_{0,01} \quad T_{0,05}$$

2-сурет. Маңыздылық осі

Эмпирикалық мән белгісіздік аймағына түсті. Бұл жағдайда $p < 0,05$ маңыздылық деңгейінде айырмашылықтардың (байланыстардың) болуы туралы H_1 балама гипотезасы қабылданады. «Г. Айзенк бойынша психофизикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» әдісі бойынша өзара тәуелділік деңгейінің көрсеткіштерін салыстырайық. Гипотезаларды құрастырайық:

H_0 : жасөспірімдердің агрессивтілігінің деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан аспайды.

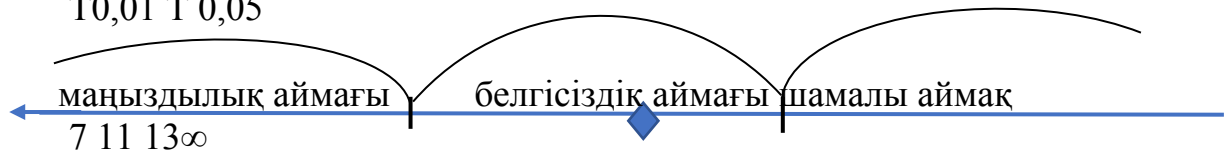
H_1 : Жасөспірімдердің агрессивтілік деңгейін төмендету бағытында ығысу қарқындылығы олардың жоғарылау бағытында ығысу қарқындылығынан асып түседі. Ауысымдарды талдап көрейік, көріп отырғанымыздай, олардың көпшілігі нөлден жоғары, оң белгілерге ие. Біз оларды типтік деп санаймыз, өйткені олар көп.

$T_{emp} = 11$ («Г. Айзенк бойынша психофизикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» әдісі бойынша). $n=11$ кезінде (нөлдік жылжуларды есепке алмағанда) T -ның критикалық мәндерін тауып, мәндік осін сызайық (13-сурет).

$$T_{cr} = 7 (p \leq 0,01)$$

$$T_{cr} = 13 (p \leq 0,05)$$

$$T_{0,01} \quad T_{0,05}$$

3-сурет. Маңыздылық осі

Эмпирикалық мән белгісіздік аймағына түсті. Бұл жағдайда $p < 0,05$ маңыздылық деңгейінде айырмашылықтардың (байланыстардың) болуы туралы H_1 балама гипотезасы қабылданады.

Осылайша, жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасын жүзеге асырғаннан кейін келесі әдістерді қолдану арқылы қайталама диагностика жүргізілді: агрессия жағдайының диагностикасы (А. Басса-А. Дарки); «Психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» (Г. Айзенк); ішкі агрессивтіліктің диагностикасы (С. Дайхофф); сонымен қатар зерттелетін тақырып бойынша жасөспірімдердің білімін тексерудің қосымша шарты ретінде танымдық белсенділік деңгейін анықтауға арналған тестілеу. Дұшпандық, агрессивтілік, ішкі агрессия деңгейінің бұрын байқалған нәтижелері төмендеп, оңтайлы қолайлы деңгейге жетті, ал оқушылардың танымдық белсенділігінің деңгейі айтарлықтай өсті, бұл психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасының оң динамикасын көрсетеді.

Әдістер бойынша жүргізілген математикалық өңдеу түзету бағдарламасын жүзеге асыру нәтижесінде агрессивті мінез-құлқын көрсеткіштерінің елеулі өзгерістерін көрсетеді. Бағдарламаны жүзеге асыру

барысында агрессивті мінез-құлықты психологиялық-педагогикалық түзетуге болатындығы туралы зерттеудің гипотезасы эксперименталды түрде расталды.

3.3 Зерттеу нәтижелерін тәжірибеге енгізудің технологиялық картасы және жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бойынша ата-аналар мен мұғалімдерге ұсыныстар

«Технологиялық карта» - бұл технологиялық процестің мақсатына жету және нәтиже алу үшін ең қажетті ақпаратты, нұсқауларды қамтитын стандартталған құжат.

Технологиялық картаға енгізілген маңызды сұрақтар:

- 1) Қандай әрекеттер жасау керек.
- 2) Әрекеттер тізбегі қандай.
- 3) Қандай циклділікпен әрекеттерді орындау керек (егер олар бірнеше рет қайталанса).
- 4) Әрбір әрекетті орындау үшін қанша уақыт қажет.
- 5) Әрбір орындалған әрекеттен кейін нәтиже қандай болады.
- 6) Операцияны орындау үшін қандай құралдар қажет.

Ондағы ақпаратты ескере отырып, ғылыми зерттеулерді жүзеге асырудың тиісті хронологиясын көрсетеді.

Бастапқыда «технологиялық карта» ұғымы техника ғылымында қолданылып, содан кейін ғана ол педагогика мен психологияға келді. Техникалық ғылымдар бойынша технологиялық карта деп «Операциялардың ұзақтығын көрсете отырып, технологиялық процестің операцияларын және қолданылатын жабдықтар мен құралдарды сипаттау» деп түсінген [32, 63]. Осы жұмысқа сәйкес технологиялық картада зерттеу нәтижелерін жүзеге асыру кезеңдері, оның ішінде мақсаттары, мазмұны, әдістері, формалары, уақыты және жауапты тұлғалары көрсетіледі. Зерттеу нәтижелерін жүзеге асырудың әрбір кезеңінде зерттеуге қатысушылардың нақты қызметі мен күтілетін қызметі сипатталады. Технологиялық карталарды құру мен пайдаланудың ұтымдылығы мынамен түсіндіріледі: ғылыми қызметті құрылымдауға және негізгі міндетті шешу үшін әрекеттерді ретке келтіруге көмектесетін зерттеу процесінің логикалық байланыстары бар; күрделі мәселені шешу кезінде туындауы мүмкін бірқатар қателер мен қайталауларды болдырмауға мүмкіндік беретін нақты құрылым мен логикалық байланыстар бар; зерттеудің максималды егжей-тегжейін қамтиды; барлық әрекеттер мен операциялардың егжей-тегжейлі тізбегі бар [45].

Зерттеу нәтижелерін енгізудің технологиялық картасы көмектеседі: зерттеудің жоспарланған нәтижелерін жүзеге асыруға; оқудың барлық кезеңдерінде өз қызметін көрсету; зерттеудің әрбір кезеңіне сәйкес жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу диагностикасын жасау.

Кіріспенің жалпы мақсаты: инновациялық технологияларды тәжірибеге енгізуді жүзеге асыру. Одан әрі жалпы мақсаттың сәйкес іске асыру кезеңінің технологиялық міндеттері деңгейіне ыдырауы байқалады.

Төменде жұмыс кезеңдері көрсетілген:

Бірінші кезең: «Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзетудің инновациялық технологиясын енгізу мақсатын қою».

Кезеңнің мақсаты – іске асыру пәні бойынша құжаттаманы зерттеу (жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету), ол мыналарды қамтиды: әдебиеттерді оқу, жүзеге асыру тақырыбы бойынша зерттеулер. Нормативтік құжаттаманы, Ресей Федерациясының Федералдық заңдары мен заңдарын, Білім туралы заңын, Ресей Федерациясындағы білім беру және қоршаған ортаны және жеке тұлғаны қорғау саласындағы Ресей Федерациясы Үкіметінің қаулыларын, білім беру мекемесінің құжаттамасын зерделеу. Бірінші кезеңнің әдістеріне: талқылау, талдау, тақырып бойынша құжаттама мен нормативтік дереккөздерді зерттеу, бақылау жатады. Формаларға мыналар жатады: әдебиеттерді талдау, мектеп психологымен жұмыс, оқу орнындағы оқу-тәрбие процесін психологиялық қамтамасыз етуді жүзеге асыру, педагогикалық кеңесте сөз сөйлеу және профессорлық-оқытушылық құраммен әңгімелесу, өзін-өзі тәрбиелеу, факультетте оқыту.

Екінші кезең: «Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын зерттеуді ұйымдастыру». Бұл кезеңнің мақсаты білім беру мекемесінің субъектілері арасында жүзеге асыру мақсатын қою және іске асыру пәнін меңгеруге дайындық жағдайын дамыту болып табылады. Мазмұны мыналарды қамтиды: жүзеге асырудың мақсаттары мен міндеттерін негіздеу, жалпы білім беретін мекемеде бағдарламаны жүзеге асыруға дайындықты қалыптастыру, іске асыру субъектілерін психологиялық іріктеу және орналастыру. Әдіс-тәсілдерге: зерттеудің «Мақсат ағашын» құрастыру, талқылау, модель мен бағдарлама құру, бағдарламаны жүзеге асыру мақсатында материалдарды талдау, мектеп психологымен жұмыс. Бұл кезеңнің жұмыс формасы: бағдарламаны жүзеге асырудың мүдделі субъектілерімен жеке әңгімелесу, оқу орнының психологиялық қызметінің жұмысы, сабақтас тақырыптармен педагогикалық кеңестерге қатысу. Іске асыру тақырыбы бойынша конференцияларға қатысу, мақалаларды зерттеу.

Үшінші кезең: «Агрессивті мінез-құлқты психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасы» жүзеге асыру пәнін зерттеу. Мақсаты – іске асыру тақырыбы бойынша қажетті материалдар мен құжаттарды зерттеу (жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету). Бұл кезеңнің мазмұны мыналарды қамтиды: инновациялық Бағдарламаны іске асыру тақырыбы бойынша материалдар мен құжаттарды зерделеу және ОЖ құжаттамасы. Үшінші кезеңнің әдістері: жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының көріну жағдайының жағдайын талдау, әңгімелесу

және талқылау. Пішіндерге семинарлар, әдебиеттермен жұмыс және ақпарат көздері кіреді.

Төртінші кезең: «Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық коррекциялау бағдарламасын жүзеге асыру пәнін тереңдетілген (сынамалық) дамыту». Мақсаты: тақырыпты жүзеге асыру үшін топ құру. Төртінші кезеңнің мазмұны – бастамашыл топтың құрамын анықтау, инновацияны дамытуға жағдай жасау, ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу. Әдіс-тәсілдерге мыналар жатады: бақылау, талдау, талқылау. Бұл кезеңдегі жұмыс формасы: мектептің психологиялық қызметінің жұмысы, тақырыптық іс-шаралар.

Бесінші кезең: «Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламалары» жүзеге асыру пәнін фронтальды дамыту. Негізгі мақсат – жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету үдерісін басқарудың инновациялық бағдарламасын жүзеге асыру үшін сынып оқушыларының белсенділігін арттыру; сонымен қатар мектеп оқушыларының агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету үдерісін басқарудың инновациялық бағдарламасын фронтальды жүзеге асыру үшін жағдайды қалыптастыру. Мазмұны: бағдарламаны жүзеге асыру топ мүшелерінің қызметін талдау. Бағдарламаны жүзеге асыру пәні, жүйелік теория және жүйелік тәсіл және жүзеге асыру әдістемесі туралы білімді жаңарту. Жалпы білім беру мекемесінде бағдарламаны фронтальды жүзеге асыру жағдайларының жағдайын талдау [45].

Әдіс-тәсілдері: инновациялық бағдарламаларды жүзеге асыруда тәжірибе алмасу, өзін-өзі тәрбиелеу, оқыту (жаңалыққа дайын болу, өзін-өзі реттеу), мектеп психологиялық қызметінің жұмысы.

Формалары: Тәлімгерлік, кеңес беру, тәжірибе алмасу, бағдарламаны жүзеге асыру технологиясын талдау және түзету.

Алтыншы кезең: «Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық коррекциялау» тақырыбы бойынша жұмысты жетілдіру». Мақсаты – алдыңғы кезеңде қалыптасқан білім, білік дағдыларын жетілдіру. Мазмұны мыналарды қамтиды: жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық коррекциялау бағдарламасын енгізу бойынша жұмыстың әдістемесін жетілдіру жағдайларын қалыптастыру; жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасын іске асыруды меңгеру әдістемесін жетілдіру. Әдістерге тәлімгерлік, тәжірибе алмасу, әдістемені түзету жатады. Пішіндерге конференция, материалдарды талдау, мектептегі психологиялық қызметтің жұмысы, педагогикалық кеңес жатады.

Жетінші кезең: «Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасын» жүзеге асыруды меңгерудегі озық тәжірибені тарату». Бұл кезеңнің мақсаты – инновациялық технологияны енгізу тәжірибесін зерттеу және жалпылау. Жетінші кезеңнің мазмұны жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасын іске асыруды жалғастыратын білім беру

мекемесінің басқа қызметкерлеріне тәлімгерлік етуден тұрады; жалпы білім беру мекемесінде бағдарламаны іске асырудың озық тәжірибесін насихаттау; өткен кезеңдерінде туындаған тақырып бойынша жұмыс жасау дәстүрлерін сақтау және тереңдету. Бұл кезеңнің әдістеріне: бақылау, талдау, тәлімгерлік жатады. Жетінші кезеңнің жұмыс формалары келесідей: семинарларда сөз сөйлеу, конференцияларға қатысу, мақала жазу және бағдарламаны жүзеге асыру бойынша ғылыми жұмыс.

Жоғарыда аталған жеті кезең өз кезегінде жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық коррекциялаудың әрбір негізгі кезеңінің мәнін ашатын бірнеше ішкі кезеңдерге бөлінеді.

Осылайша, технологиялық карта нәтижелерді зерттелетін тақырыптың тәжірибесіне енгізу үдерісін анықтайды - жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету, бұл әрбір кезеңді бағалауға, мазмұнды таңдауды дұрыс таңдауға, сәйкестікке мүмкіндік береді. қолданылатын жұмыс түрлері мен әдістері.

Білім беру мекемелеріндегі жасөспірімдер арасындағы агрессивтілік тақырыбы танымал болуда. Жанжал жағдайлары, ата-аналардың көңілін қалдырмайтын, көңілі толмайтын балалардың саны артып келеді. Агрессивтілік деңгейі төмен немесе тым жоғары бағаланған жасөспірімдер өздерінің сәтсіздіктеріне өте сезімтал, оларға өткір әрекет етеді, кейбіреулері өздерінің дұшпандық танытады, қорқытады, басқаларды айла-шарғы жасайды, басқалары өз-өзіне сіңеді, қиындық тудыратын әрекеттерден бас тартуға бейім. Агрессия бала-бала жүйесінде өзара әрекеттесу кезінде салауатты қарым-қатынасты сақтауды қиындатады; бала-ересек, оқу іс-әрекетінің табысты қалыптасуы баяулайды, дененің психосоматикалық жүйелері бітеліп, сабақта нәтижелі жұмысқа әкеледі. Агрессивті мінез-құлық салдарын жүйелі алдын алу арқылы болдырмауға болады. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының алдын алу және түзету бойынша мұғалімдерге ең қажетті ұсыныстар:

1. Келесі стратегияларды қолдана отырып, оқушының агрессиясын білдіруге байсалды қатынас: елемеу. Бұл агрессивті мінез-құлықты тоқтатудың ең күшті тәсілі; баланың сезімін түсінудің көрінісі («Әрине, бұл жағдай сіз үшін өте жағымсыз ...»); басқа тапсырмаға ауысу («Материалды бірге сабаққа жақсырақ дайындаймыз, суреттерді қиюға көмектесіңізші»); деструктивті мінез-құлықтың себебін анықтау, түсіністік білдіру («Сен де Викамен бірге отырғың келгендіктен ашуланып тұрсың, бірақ ренжіме, өйткені басқа студенттермен бос орындар бар, сені қызықтыратын нәрсені бірге істейік?»).

2. Өзіңіздің жағымсыз эмоцияларыңызды бақылау. Бұл ұсыныс бірқатар себептерге әкелді: мұғалім көп жағдайда өз шәкірті үшін беделді; эмоцияларыңызды басқару, конструктивті мінез-құлық оң айнаға әкеледі.

3. Пікірталас. Маңызды ескерту: бұл процедура студент «бұды шығарғаннан» кейін жеке және рұқсат етілген жағдайда қажет. Әңгімелесу барысында мұғалім үшін маңызды: сабырлы және объективті болу; әңгімені кешіктірмеңіз; агрессивті мінез-құлықтың жағымсыз салдарын талқылау,

деструктивті мінез-құлық басқаларға ғана емес, агрессордың өзіне де зиян тигізетінін түсіндіру.

4. Баланың беделін сақтау. Мұғалімдер үшін келесі фактілерді ескеру маңызды: негізгі қызметі құрбыларымен қарым-қатынас жасау болып табылатын жасөспірімдер қоғамдық айыптаудан және теріс бағаланудан қатты қорқады; жасөспірім балалар, кез келген бағамен, қорғаныс мінез-құлқын қолдану арқылы мұны болдырмауға тырысыңыз; жаман репутация және жағымсыз белгі - агрессивті мінез-құлық мотивіне айналуы мүмкін; көпшілікке бағыну агрессияның жаңа жарылуына әкеледі.

Мұғалім тарапынан мақсатты іс-әрекеттер: жасөспірімнің кінәсінің дәрежесін көпшілік алдында барынша азайту («Сіз оған зиян тигізгіңіз келмеді, бірақ шындықты оңашада түсіндіру; бұйрық беру емес, жасөспірімді сындарлы шешім қабылдауға бағыттау. , ол таңдаудың өзі екенін сезінуі керек; жасөспірімді бір-біріне көніп, ымыраға келуге шақырыңыз.

Жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықтың алдын алу және түзету бойынша ата-аналарға ең қажетті ұсыныстар тізімі:

1. Тәрбиенізде тұрақты болыңыз. Ата-ананың мынаны есте ұстағаны маңызды: жасөспірімнің өзін жеткілікті түрде еркін сезінуі, кейбір шешімдерді өз бетімен қабылдауы маңызды, сондықтан тыйымдарды, ақылға қонымды түрде барынша азайту керек; үйлесімді білім – табысты даму жолы; жазалау мен көтермелеу тепе-теңдігін сақтау қажет.
2. Сүйіспеншілігіңізді білдіруге ұялмаңыз, баланы сөзсіз қабылдаңыз, мадақтаңыз. Бұл не әкеледі: оң шағылыстыру; әлемге негізгі сенім; күшті бекіту, психологиялық кіндік дамыту.
3. Балаңызбен сөйлесуге уақыт табыңыз, тақырыптар келесідей болуы мүмкін: өз тәжірибеңізден қиындықтармен күресу жолдары (балалық, жастық шақ және т.б. туралы әңгіме); сезімдер, оларды талқылау маңызды және әркімде қиындықтар бар екенін түсіндіру керек, бұл жай ғана күйзеліске төзімділік сынағы; қоршаған орта, ең жақсы достар, жанжалдар бар балалар; демалыс және хобби; спорт; мектептегі іс-әрекет.
4. Кез келген жағдайда сабырлы болыңыз, агрессияға агрессиямен жауап бермеңіз. Жазалау қорлау құралы болмауы керек. Бала қандай құқық бұзушылық үшін жазаланатынын түсінуі керек.

Осылайша, технологиялық карта жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету тақырыбын зерттеу тәжірибесіне нәтижелерді енгізу үдерісін, оның ішінде 7 негізгі кезеңді ашады, олар өз кезегінде ішкі кезеңдерге бөлінеді, мәнін ашады. жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету жұмыстарының әрбір кезеңі. Зерттеу нәтижелерін талдау барысында жасөспірімнің агрессивті мінез-құлқын түзету бойынша психологиялық-педагогикалық ұсыныстар әзірленді [46].

3-тарау бойынша қорытынды

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық коррекциялау бағдарламасының мақсаты – агрессивтілік деңгейін оңтайлы деңгейге дейін өзгерту. Психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасына мыналар кіреді: 10 сабақ, оның ішінде кіріспе және қорытынды сабақ. Бір сабақтың ұзақтығы 20 минут үзіліспен 1,5 сағат. Пікірталас, ойын, әңгімелесу, нақты жағдаяттарды талдау, психогимнастикалық жаттығулар сияқты әдістер қолданылады. Бағдарламаның тиімділігінің критерийі агрессивтілік деңгейінің оптимумға дейін өзгеруі болып табылады.

13-15 жас аралығындағы 8-сынып оқушыларымен сабақ өткізу топтық түрде жүргізілді. Топ 15 адамнан тұрды. Сабақтардың жиілігі аптасына 2 рет, сабақтың ұзақтығы 20 минут үзіліспен 1,5 сағат. Бағдарлама 10 негізгі тақырыптан тұрады.

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасын жүзеге асырғаннан кейін келесі әдістерді қолдану арқылы қайталама диагностика жүргізілді : агрессия жағдайын диагностикалау (А.Басса-А.Дарки); «Психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы» (Г.Айзенк); ішкі агрессивтіліктің диагностикасы (С. Дайхофф); сонымен қатар зерттелетін тақырып бойынша жасөспірімдердің білімін тексерудің қосымша шарты ретінде тестілеудің когнитивті компонентін анықтауға арналған тестілеу. Дұшпандық, агрессивтілік, ішкі агрессия деңгейінің бұрын байқалған нәтижелері төмендеп, оңтайлы қолайлы деңгейге жетті, ал оқушылардың танымдық белсенділігінің деңгейі айтарлықтай өсті, бұл психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасының оң динамикасын көрсетеді.

Әдістер бойынша жүргізілген математикалық өңдеу түзету бағдарламасын жүзеге асыру нәтижесінде агрессивті мінез-құлқын көрсеткіштерінің елеулі өзгерістерін көрсетеді. Бағдарламаны жүзеге асыру барысында агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзетуге болатындығы туралы зерттеудің гипотезасы расталды.

Осылайша, зерттеу нәтижелерін талдау барысында жасөспірімнің агрессивті мінез-құлқын түзету бойынша психологиялық-педагогикалық ұсыныстар әзірленді. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету тақырыбын зерттеу тәжірибесіне нәтижелерді енгізу үдерісін ашатын технологиялық карта әзірленді және пайдаланылды, оның ішінде 7 негізгі кезең, олар өз кезегінде кіші кезеңдерге бөлінеді. жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету жұмыстарының әрбір кезеңінің мәнін анықтайтын.

Қорытынды

1. Қазіргі әлемдегі агрессия мәселесі, әсіресе Қазақстанда қалыптасқан құндылықтар мен дәстүрлерді бұзу және жаңаларын қалыптастыру жағдайында ғылым тұрғысынан да, әлеуметтік тәжірибе тұрғысынан да өте өзекті.

2. Агрессия деп мұндай қатынасты қаламайтын басқа тірі жанды қорлауға немесе оған зиян келтіруге бағытталған мінез-құлықтың кез келген түрі түсініледі.

3. Жасөспірімдердің агрессивті әрекеттерге баруының себептері әлі толық анықталмаған. Дегенмен, зерттеу барысында жасөспірімнің агрессивті мінез-құлқын анықтайтын келесі категориялар анықталды, атап айтқанда:

- туа біткен ұмтылыстар немесе бейімділіктер;
- сыртқы ынталандырулармен белсендірілген қажеттіліктер;
- когнитивті және эмоционалдық процестер;
- алдыңғы оқытумен біріктірілген ағымдағы әлеуметтік жағдайлар.

4. Балаларда агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуы көптеген факторлар қатысатын күрделі процесс.

5. Балалардың агрессивтілігінің қалыптасуын анықтайтын негізгі факторлар : отбасы, құрдастар, бұқаралық ақпарат құралдары және т.б.

6. Агрессивті әрекеттердің көріну жасы төмендейді. Қыздар арасында агрессивті мінез-құлық көбейіп барады

7. Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті мінез-құлық әлеуметтік жағдайларға бейімделу тәсілі ретінде әрекет етуі мүмкін: жасөспірімдер күнделікті өмірде, бұқаралық ақпарат құралдарында, отбасында және референттік топта қоғамда танылған агрессивті мінез-құлық үлгілерін меңгереді.

8. Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының алдын алу және алдын алу әлеуметтік маңызды ғана емес, психологиялық тұрғыдан да қажет болады.

9. Ерте алдын алудың тиімділігін арттыру мәселесін келесі негізгі бағыттар бойынша шешу қажет:

- агрессивті мінез-құлықтың пайда болуына себепші болатын жақын ортаның қолайсыз факторлары мен әлеуметтендіргіш әсерлерін анықтау және осы қолайсыз әсерлерді дер кезінде жою;
- жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессивті көріністерді уақтылы диагностикалау және профилактикалық агенттерді таңдауда сараланған тәсілді жүзеге асыру.

Жасөспірімдердегі агрессияның алдын алуда жетекші рөл отбасы мен ата-анаға тиесілі. Дегенмен, мұғалімдер мен психологтарға үлкен мән беріледі.

Агрессивті мінез-құлықтың алдын алу үшін жасөспірімдерге жағымды қарым-қатынас жасау, қоғамның басқа мүшелерімен өзара әрекеттесу дағдыларын үйрету, конфликттерді шешудің бейбіт жолдарын табу қабілеттерін, әсіресе мектеп қабырғасында алынған командалық жұмыс дағдыларын қалыптастыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Адлер, А. Жүйке кейіпкері туралы [Мәтін] / А.Адлер; Ред. Е.В. Соколова / Пер. онымен бірге. И.В. Стефанович - Санкт-Петербург: Университет кітабы, 2012. - 388 б.
2. Анастасия, А. Психологиялық тестілеу [Мәтін] / А. Анастасия, С. Урбина; - 7-ші. ред.- Санкт-Петербург: Петр, 2016 - 688 б.
3. Андришина, Л.О. Жасөспірім мектеп оқушыларының агрессивті мінез-құлқының психологиялық алдын алу [Мәтін] / Л.О. Андришина.–М., Мәскеу мемлекеттік университетінің баспасы, 2013.– 367 б.
4. Энн, Л.Ф. Жасөспірімдермен психологиялық тренинг [Мәтін] / Л.Ф. Энн; Санкт-Петербург: Питер, 2016.- 271 б.
5. Антье, Е. Агрессивтілік [Мәтін] / Эдвига Антье; Пер. француз тілінен О.Базанцева. – М.: ЖӨРМЕҢКЕ – БАСПАСӨЗ, 2014. – 192 б.
6. Бандура, А. Жасөспірімдік агрессия: Тәрбие мен отбасылық қатынастардың әсерін зерттеу [Мәтін] / А.Бандура, Р.Уолтерс; М.: Сәуір баспасөзі: ЕХМОПРЕСС, 2015. - 509 б.
7. Психологиялық тесттердің үлкен энциклопедиясы [Мәтін] / Ред. А.Карелина; М.: ЭКСМО баспасы, 2017. - 416с.
8. Бреслав, Г.Е. Балалардың психологиялық коррекциясы және жасөспірім агрессивтілігі [Мәтін] / Г.Е. Бреслав; Мамандар мен әуесқойларға арналған оқулық. – Петербург: СӨЗ, 2016. – 144 б.
9. Бурлачук, А. Психодиагностика бойынша сөздік-анықтамалық [Мәтін] / А.Бурлачук; Түзетілген 2-ші басылым. және қосымша - Санкт-Петербург: Петр, 2013. - 528 б.
10. Бурменская, Г.В. Жасы бойынша психологиялық кеңес беру. Балалардың психикалық дамуының мәселелері [Мәтін] / Г.В. Бурменская, О.А. Қарабанова, А.Г. Көшбасшылар; М.: Мәскеу мемлекеттік университетінің баспасы, 2015. - 136 б.
11. Барон, Р. Агрессия [Мәтін] / Р.Барон, Д.Ричардсон; Жоғары оқу орындарына арналған оқулық. - Санкт-Петербург: Петр, 2014. - 330 б.
12. Васильева, О.С. Курсанттардың агрессивтілігінің олардың әлеуметтік-психологиялық бейімделу деңгейіне әсері [Мәтін] / О.С. Васильева // Психология сұрақтары. - 2015. - No 1. - С. 29 - 37.

13. Вачков, И.В. Топтық оқыту технологиясының негіздері. Психотехника [Мәтін] / И.В. Вачков; Оқу құралы. - 3-бас., қайта қаралған. Және қосымша. - М.: «Ос-89» баспасы, 2014. – 256 б.
14. Гонеева, А.Д. Түзету педагогикасының негіздері [Мәтін] / А.Д.Гонеева, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаев; Ред. В.А. Слостенин. - Оқушыларға арналған оқу құралы. жоғарырақ пед. оқулық мекемелер 3-бас., қайта қаралған. – М.: «Академия» баспа орталығы, 2014. – 272 б.
15. Гуревич, К.М. Психологиялық диагностика [Мәтін] / Қ.М. Гуревич; Оқулық ред. К.М.Гуревич, Е.М. Борисова. – М.: УРАО баспасы, 2015.– 304 б.
16. Долгова, В.И. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы [Мәтін]/В.И.Долгова // «Тұжырымдама» ғылыми-әдістемелік электронды журнал. - 2015. - Т. 31. - С. 16–20.
17. Долгова, В.И. Тұлғаның эмоционалдық тұрақтылығын қалыптастыру [Мәтін] / В.И. Долгова, А.А. Мысалы, Я.В. Латюшин; - Санкт-Петербург: Ресей мемлекеттік педагогикалық университеті им. А.И. Герцен, 2014. – 167 б.
18. Дроздов, А.Ю. Әлеуметтік жағдай контекстіндегі жастардың агрессивті мінез-құлқы [Мәтін] / А.Ю. Дроздов // Социс: социологиялық зерттеу. 2018. - № 4. – 95–98 б.
19. Дубинко, Н.А. Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивтіліктің көрінуіне когнитивті процестердің әсері [Мәтін] / Н.А. Дубинко // Психология сұрақтары. - 2016. - № 1. – 53–57 б.
20. Журавлев, В.С. Жасөспірімдер неге агрессивті болады? [Мәтін] / В.С. Журавлев // Педагогика. - 2017. -№3. – С. 109–110.
21. Журавлев, Д. Жасөспірімнің агрессивтілігі – психологиялық құбылыс немесе әлеуметтік заңдылық [Мәтін] / Д.Журавлев // Халық тәрбиесі. - 2013. - № 2. – С.185–192.
22. Замостьянов, А. Жекпе-жекке кім бұйрық береді. Агрессия және оның зорлықшыл жанкештілері [Мәтін] / А.Замостьянов // Халық ағарту. - 2015. - № 9. – С.209–217.
23. Зими́на И.С. Балалардың агрессивтілігі педагогикалық зерттеу пәні ретінде [Мәтін] / И.С. Зими́на // Педагогика. - 2015. - № 5. – 14–18 б.
24. Змановская Е.В. Девиантология: (Девианттық мінез-құлық психологиясы) [Мәтін] / Е.В.Змановская; Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. - 2-ші басылым, түзетілген. – М.: «АКАДЕМА» баспа орталығы, 2014. – 228 б.
25. Кавелин, К.Д. Біздің психикалық жүйе [Мәтін] / Қ.Д. Кавелин.- М., 2013 ж. – 262 с.
26. Киселева, А.В. Агрессивті мінез-құлықтың психологиялық диагностикасының кейбір ерекшеліктері [Мәтін] / А.В.Киселева // Психологиялық диагностика. - 2015. - № 1. – С. 86–92.
27. Қоджаспирова, Г.М. Педагогикалық сөздік [Мәтін] / Г.М. Қоджаспирова, А.Ю. Қоджаспиров; Шпилька үшін. жоғарырақ және орт. пед. оқу орындары. – М.: «Академа» баспа орталығы, 2012. – 176 б.

28. Колосова С.Л. Балалар агрессиясы [Мәтін] / С.Л.Колосова; - Санкт-Петербург: Петр, 2014. - 224 б.
29. Бастауыш білім берудегі коррекциялық педагогика: Оқушыларға арналған оқулық. орт. Пед. Проц. мекемелер [Мәтін] / Г.Ф. Кумарина, М.Е. Вайнер, Ю.Н. Вюнкова және басқалар; Ред. Г.Ф. Кумарина. – М.: «Академа» баспа орталығы, 2015. – 320 б.
30. Крахи, Б. Агрессияның әлеуметтік психологиясы [Мәтін] / Б.Крахи; Санкт-Петербург: Питер, 2014. - 336 б.
31. Кавтарадзе, С. Мифология агрессивного поведения [Текст] / С. Кавтарадзе // Методология, образовательная политика. – СПб, 2011. – 56 с.
32. Капитанец, Е. Г. Влияние тревожности на агрессивное поведение подростков [Текст] / Е. Г. Капитанец, К. М. Девятова // Научнометодический электронный журнал «Концепт». – Челябинск, 2016. – 65 с.
33. Карелина, А. А. Большая энциклопедия психологических тестов [Текст]: учебное пособие для вузов / А. Карелина. – Москва: Издательство ЭКСМО, 2007. – 416 с.
34. Кириенко, А. А. Индивидуально-личностные особенности агрессивности подростков различных типов направленности личности [Текст] / А. А. Кириенко // Диссертация. – Москва, 2015. – 199 с.
35. Крэйхи, Б. Социальная психология агрессии [Текст]: научная и учебная литература / Б. Крэйхи. – СПб: Концентрированная психология, 2003. – 333 с.
36. Кудрявцева, А. Типология агрессии у подростков [Текст] / А. Кудрявцева // Народное образование. – Москва, 2015. – 195 с.
37. Ливанова, Е. А. Игра в тренинге. Возможности игрового взаимодействия [Текст] : учебное пособие / Е. А. Ливанов, А. Г. Волошина, В. А. Плешаков, А. Н. Соболева, И. О. Телегина. – СПб: – Изд. 2–е, 2016. – 76 с.
38. Литвишков, В. М. Работа психологов с подростками, проявляющими деструктивно-агрессивное поведение в воспитательной колонии [Текст] / В. Литвишков // Образование и наука в России и за рубежом. – 2018. – 206 с.
39. Лоренц, К. Агрессия, или так называемое зло [Текст] / К. Лоренц.-Москва: АСТ. – 2018.– 416 с.
40. Маслоу, А. Самоактуализация [Текст]: Психология личности / А. Маслоу. – Москва, 2012. – 211 с.
41. Мельникова, М. Л. Когнитивная составляющая агрессивного поведения подростков [Текст] / М. Л. Мельникова // Образование и наука. – Известия УрО РАО, 2018. – 64 с.
42. Можгинский, Ю. Б. Агрессия подростков [Текст]: эмоциональный и кризисный механизм / Ю. Б. Можгинский. – СПб, 2009. – 128 с.
43. Нагимова, С. Н. Причины агрессивного поведения детей [Текст] / С. Н. Нагимова // Современные наукоемкие технологии. – 2017. – 28 с.
44. Паренс, Г. Агрессия наших детей [Текст]: учебное пособие / Г. Паренс. – Москва: Издательский дом «ФОРУМ», – 1997. – 160 с.

45. Паханьян, В. Э. Групповой психологический тренинг [Текст]: тренинговое пособие / В. Э. Паханьян. – СПб, 2016. – 224 с.
46. Пашина, Л. А. Психоаналитическая интерпретация феномена социальной агрессивности [Текст] / Л. А. Пашина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – 77 с.

1-қосымша

Басс - Дарки сауалнамасы

1. Кейде мен біреуді ренжітуге деген құлшыныстан арыла алмаймын.
2. Кейде өзіме ұнамайтын адамдар туралы өсек айтуым мүмкін.
3. Оңай тітіркенеді, бірақ оңай тыныштандырады.
4. Менен жақсы жағынан сұрамасаң, өтінішімді орындамаймын.
5. Мен әрқашан өзім істеуім керек нәрсені ала бермеймін.
6. Менің артымнан адамдар мен туралы айтатынын білемін.
7. Егер мен басқалардың әрекетін құптамасам, мен оны сезінуге мүмкіндік беремін.
8. Біреуді алдап кетсем, өкінемін.
9. Адамды ұруға шамасы келмейтін сияқты.
10. Мен ешқашан заттарды лақтыратындай ашуланбаймын.
11. Әрқашан басқа адамдардың кемшіліктеріне көнеді.
12. Белгіленген ереже ұнамаса, мен оны бұзғым келеді.
13. Басқалары әрқашан қолайлы жағдайларды қалай пайдалану керектігін біледі.
14. Маған мен күткеннен де мейірімдірек қарайтын адамдар мені алаңдатады.
15. Мен көбіне адамдармен келіспеймін.
16. Кейде ойыма ұялатын ойлар келеді.
17. Мені біреу ұрса, мен оны қайтармаймын.
18. Мен ашуланып есіктерді тарс жауып тастаймын.
19. Сырттан қарағанда, мен ашуланшақпын.
20. Егер біреу өзін бастық ретінде көрсетсе, мен оған қарсы әрекет етемін.
21. Мен тағдырыма аздап қынжыламын.
22. Мені көп адамдар ұнатпайды деп ойлаймын.
23. Егер адамдар менімен келіспесе, мен дауласуға болмайды.
24. Жұмыстан жалтарғандар өзін кінәлі сезінуі керек.
25. Мені немесе менің отбасымды қорлаған адам төбелесуді сұрайды.
26. Мен дөрекі әзілге қабілетті емеспін.
27. Мені мазақ еткенде ашуланамын.
28. Адамдар өздерінен бастық жасағанда, мен олар мақтанбауы үшін бәрін жасаймын.

29. Апта сайын дерлік өзіме ұнамайтын адамды көремін.
30. Маған қызғанышпен қарайтындар аз емес.
31. Мен адамдардың құқығымды сақтауын талап етемін.
32. Ата-анам үшін аз жұмыс істегенім мені қынжылтады.
33. Сізді үнемі қорлайтын адамдар мұрныңыздан жұдырықтауға тұрарлық.
34. Мен кейде ашуланғаннан мұнайып кетемін.
35. Маған лайықтан да жаман қараса, мен ренжімеймін.
36. Біреу мені ренжітпек болса, мен оған мән бермеймін.
37. Көрсетпесем де кейде қызғанып кетемін.
38. Кейде мен олар маған күлетін сияқты сезінемін.
39. Тіпті ашулансам да қатты сөз айтпаймын.
40. Күнәларымның кешірілгенін қалаймын.
41. Біреу ұрып кетсе де, мен сирек жауап қайтардым.
42. Кейде ойымнан шықпай жатса ренжіп қаламын.
43. Кейде адамдар мені өздерінің қатысуларымен ренжітеді.
44. Мен шынымен жек көретін адамдар жоқ.
45. Менің ұстанымым: «Ешқашан бейтаныс адамдарға сенбе».
46. Егер біреу мені ренжітсе, мен оған ол туралы ойлағанымның бәрін айтуға дайынмын.
47. Мен кейін өкінетін көп нәрсені істеймін.
48. Мен ашулансам, біреуді ұрып алуым мүмкін.
49. Мен он жасымнан бері ашу-ыза болған емеспін.
50. Мен өзімді жиі жарылуға дайын ұнтақ бөшкесіндей сезінемін.
51. Егер олар менің көңіл-күйімді білсе, мен оңай тіл табыса алмайтын адам болып есептелер едім.
52. Мен әрқашан адамдарды маған жақсы нәрсе жасауға мәжбүр ететін құпия себептер туралы ойлаймын.
53. Олар маған айқайласа, мен де айқайлаймын.
54. Сәтсіздік мені қынжылтады.
55. Мен басқалардан кем емес, жиі ұрыспаймын.
56. Мен ашуланғаным сонша, қолыма бірінші келген затты ұстап алып сындырған жағдайлар есімде.
57. Кейде өзімді бірінші төбелес бастауға дайын сияқты сезінемін.
58. Кейде өмір маған әділетсіздік жасап жатқандай сезінемін.
59. Бұрын көбісі шындықты айтады деп ойлайтынмын, қазір сенбеймін.
60. Мен тек ашудан ант етемін.
61. Мен қателік жасасам, ар-ұжданым мені азаптайды.
62. Құқықтарыңызды қорғау үшін физикалық күш қолдану қажет болса, мен оны қолданамын.
63. Кейде ашуымды үстелді ұру арқылы білдіремін.
64. Мен өзіме ұнамайтын адамдарға дөрекімін.
65. Маған зиян тигізгісі келетін жауларым жоқ.
66. Адам лайықты болса да орнына қалай қоярымды білмеймін.
67. Мен жиі қате өмір сүремін деп ойлаймын.

68. Мені ұрысқа түсіретін адамдарды білемін.
 69. Мен ұсақ-түйектерге ренжімеймін.
 70. Адамдардың мені ашуландырғысы келетіні немесе мені қорлайтыны сирек кездеседі.
 71. Көбінесе мен адамдарды қоқан-лоққымен қорқытамын.
 72. Соңғы кездері жалқау болып кеттім.
 73. Мен дауласуда дауысымды жиі көтеремін.
 74. Мен адамдарға деген жаман көзқарасымды жасыруға тырысамын.
 75. Мен дауласудан гөрі бір нәрсемен келіскенді жөн көремін.

2-қосымша

Басс-Дарки сауалнамасының кілті

1. Физикалық агрессия (k=11):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 1, 25, 31, 41, 48, 55, 62, 68
«жоқ» = 1, «иә» = 0	сұрақтар: 9, 7
2. Вербальды агрессия (k=8):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73
«жоқ» = 1, «иә» = 0	сұрақтар: 33, 66, 74, 75
3. Жанама агрессия (k=13):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63
«жоқ» = 1, «иә» = 0	сұрақтар: 26, 49
4. Негативизм (k=20):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 4, 12, 20, 28,
«жоқ» = 1, «иә» = 0	Сұрақтар: 36
5. Тігіркену (k=9):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72
«жоқ» = 1, «иә» = 0	сұрақтар: 11, 35, 69
6. Күдік (k=11):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59
«жоқ» = 1, «иә» = 0	сұрақтар: 33, 66, 74, 75
7. Өкпе (k=13):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58
8. Кінә (k=11):	
«иә» = 1, «жоқ» = 0	сұрақтар: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

«Жоқ жануар» сынағының симптомдық кешендері

Симптомдық кешен	Симптом	Гол
Агрессия	1. Күшті, сенімді сызу сызығы	0.1
	2. Шапшаң сурет	0.1
	3. Өткір бұрыштардың көп саны	0.1.2
	4. Бұрыштардың жоғарғы орналасуы	0.1
	5. Үлкен сурет	0.1.2
	6. Басын оңға немесе толық бетке қаратып	0.1
	7. Құйрық жоғары көтерілген, керемет	0.1
	8. Қауіпті өрнек	0.1
	9. Қауіпті поза	0.1
	10. Шабуыл қаруының болуы (тіс, тырнақ, мүйіз)	0.1.2
	11. Жыртқыш	0.1
	12. Көшбасшы немесе жалғызбасты	0.1
	13. Шабуыл жасағанда «өлгенше төбелеседі» немесе «бәрін өлтіреді», дәстүрлі түрде төбелеседі (тіс, тырнақ, мүйіз, дің және т.б.).	0.1
	14. Түнгі жануар	0.1
	15. Басқа белгілер	0.1